

DEZSÉNYI BÉLA

A Magyar Kurir és a cenzúra 1787–1793.

A francia forradalom első másfél évében „nemcsak hogy nem volt olvasóközönségünk, hanem hírlapíróink sem voltak, az egy SZACSVAYT kivéve, noha egy kis hírlapíró sereg lankadatlanul dolgozott csekély tehetségével”. A *Magyar Kurir* „egykorú hírlapjaink közül . . . a legjobb. Nem csoda, hiszen szerkesztője az igen eleven lelkű, élénk képzeletű, ügyes tollú Szacs vay, ki daczára annak, hogy a többi lapok mintájára szerkeszti azt, mégis ügyességével és józan ítélőképességével ezt a többi lap fölé emeli.”

Ezt írta némi túlzással, de nem alap nélkül hetven évvel ezelőtt a francia forradalom magyarországi sajtóvi sszhangjának történésze, JÁSZAI Rezső,¹ aki a *Magyar Kurir* francia vonatkozású híreit nem csak az egykorú magyar, de osztrák és német lapok, valamint a hivatalos párizsi *Moniteur* hírszolgálatával is egybevetette.

Sajtótörténeti és irodalomtörténeti irodalmunk egyaránt sokáig hangoztatta SZACSVAY kiemelkedő szerepét az újságírás sajtósági művészetének, stílusának hazai meghonosításában, de a nyílt szókimondásban, a kérlelhetetlenül progresszív állásfoglalásában is. A politikai cikkek műfaja az ő keze alatt fejlődött ki a pusztá hírtovábbadás vagy a némi tendenciával magyarózott tudósítás fölé.² Egyik legfőbb ihletője és mintája az eliziumi beszélgetések Németországban kedvelt műfaja, amelyben hol híreket foglalt össze mintegy elevenebb keretbe, hol tréfás célzásokkal tette érthetőbbé a kor nyíltan sokszor nem kimondható mozgató eszméit az események mögött, hol már egészen önálló és hazai viszonyokra alkalmazott reflexiókat adott elő mozgalmal, vitatkozó, vagy anekdotázó kompozícióban. A mesélő-parabolás gondolatfűzést azután újra meg újra ki is emeli az Elysiumból és mint saját használatra áthasonított, önálló módszert is alkalmazza.³

E köztudott és számontartott⁴ tények ellenére az utóbbi két évtized kutatásai olyan nyomokat hoztak napvilágra, amelyek a sajtótörténet hazai menetében más régi újságokat és azok íróit helyezték új megvilágításba és

¹ *A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása.* Szeged 1897. 11. 13. l.

² FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig.* Bp. 1886. 39–44. l. ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. [1934]. 100–110. l. JAKAB Elek: *Szacs vay Sándor.* Figyelő. 11. köt. 1881. 161–174. 252–264. 321–346. l. DEZSÉNYI Béla — NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 24–27. l. DÖRNYEI Sándor kéziratoss disszertációja: *Az első magyar újságok politikai közleményei.* 1780–1803. Bp. 1948.

³ DÖRNYEI: I. m.

⁴ *A magyar irodalom története.* III. köt. Bp. 1965. 56. l.

ezzel akarva, nem akarva háttérbe szorították SZACSVAY szerepét. Kiderült, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, meg folytatása, a bécsi *Magyar Hirmondó* sokkal sűrűbben vertek visszhangot a külföldi kormozgalmakra, mint előbb gondoltuk, a magyar haladó gondolkodás, a bontakozó magyar felvilágosodás irodalmába pedig SZACSVAYnál élenkebben kapcsolódnak. KÓKAY György újabb adatai már az első magyar szerkesztőt, RÁT Mátyást is tudatos, átgondolt programot hozó újságíróként mutatják be, DÖRNYEI Sándor pedig egy kis dolgozatában valószínűvé teszi, hogy SZACSVAY csak később kapcsolódott be a *Magyar Hirmondó* szerkesztésébe, mint az egyébként pótolhatatlan családi hagyomány adataira támaszkodó JAKAB Elek hitte.⁵

Így mai megítélésünk a JÁSZAI-féle túlértékelés ellentétéképpen erősen közeledik SZACSVAY író és szerkesztő kortársainak a korai magyar periodikák megoszlásáról alkotott képéhez, amelyben a *Magyar Hirmondó*, a *Magyar Museum*, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (BATSÁNYI is így állította őket egy sorba) állnak az egyik, mondhatni jó oldalon, míg velük szemben a perifériára, vagy éppen az ellenséges szárnyra szorul SZACSVAY és a *Magyar Kurir*. „Érdekes, hogy amilyen sokat és amilyen meleg hangon írnak a korabeli szépirodalmi folyóiratokról Görögék, bécsi hírlaptársukról, a *Magyar Kurir*ről, annál kevesebbet olvashatunk újságjaikban. Mindössze néhány alkalommal emlékeznek meg róla és akkor sem az elismerés, hanem sokkal inkább a bírálat hangján.”⁶

A méltányosság is azt kívánja, hogy a kutatás mai mérlegén összes ellenfeleivel szemben egyedül maradó SZACSVAY szerepét újból megvizsgáljuk. De emellett előlegeznünk is kell számára annyi bizalmat, amennyi a cikkforma kétségkívül első magyar irodalmi mesterét — az első politikai publicistát — meg a felvilágosult eszméknek legharciasabb baloldali képviselőjét megilleti. És még egy elgondolkodtató van SZACSVAY szerepében pusztán az eddigi adatok alapján mérlegelve is: ő volt az egyetlen magyar, akinek a korai hírlapi harcok az egzisztenciájába kerültek, az egyetlen, akit a lapszerkesztéstől végleg elütött a hatalom — feltétlenül hátrányosabb elbánásban részesítve őt, mint a bécsi *Magyar Hirmondó* szerkesztőit —, aki kétségtelenül bebizonyított tehetségét alig negyvenéves korában kényszerű erdélyi magányában temette el.

Nem SZACSVAYnak valamiféle rehabilitációjára készülünk, erre nem is szorul rá. Hanem néhány eddig nem ismert vagy eléggé figyelembe nem vett adatot csoportosítunk néhány csomópont köré; ezek a csomópontok a *Magyar Kurir* SZACSVAY szerkesztése alatt álló éveinek a kritikus pillanatait jelzik. Végső következtetéshez elegendő támpontot nem nyújtanak, de talán módosítják és jobban megértetik SZACSVAY szerepét, meg a kortárs-hírlapok egymáshoz és a politikai-társadalmi élet együtteséhez való viszonyát is.

⁵ D. SZEMZŐ Piroska: *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei*. Magyar Művészet-történeti Munkaközösség Évkönyve. 1953. Bp. 1954. 101—181. l. KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hirmondó. (1789—1803.)* Az Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. 164—190. l. U. a. *Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei*. A Magy. Tud. Akad. I. Oszt. Közl. 1966. 23. köt. 121—145. l. U. a. *Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követőiről*. Magy. Könyvszle. 1963. 249—252. l. DÖRNYEI Sándor: *A pozsonyi Magyar Hirmondó történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1958. 263—267. l.

⁶ KÓKAY György: *A Magyar Hirmondó... i. h. U. a. Batsányi... i. h.* KÓKAY nyitva hagyja a kérdést, hogy a két lap szembenállásában „esetleges elvi és személyi ellentétek, vagy pedig csupán üzleti féltékenységek játszott közre.”

I. Az első válság: Hermolaus támadása

Saját lapért Pozsonyban folytatott meddő küzdelem után SZACSVAY 1786 decemberében mutatványszámot adott ki a *Magyar Kurir*ből, majd hetenkint kétszer rendszeresen megjelentette Bécsben. Első életrajzírója, JAKAB Elek, még nem tudott róla, de FERENCZY⁷s nyomában a korszak sajtójának többi kutatója egyöntetűen — és ugyanazokra a kancelláriai iratokra hivatkozva — adja elő, hogy a *Magyar Kurir* fennállásának már ötödik hónapjában komoly ellentétbe került a cenzúrával: egy HERMOLAUS nevű kapucinus szerzetes, bécsi magyar prédikátor feljelentette lapjának izgató szelleme miatt. SZACSVAY szerinte a pápát szidalmazza, gyűlöletet és megvetést kelt a katolikus egyház és a papság iránt.

A császár a vizsgálat lefolytatását a magyar udvari kancellárra, gróf PÁLFFYRA bízta. SZACSVAY kihallgatása folyamán kiderül, hogy a lapot SEKERES Atanáz (ő is pap, de nem szerzetes) cenzúrázza, bemutatott imprimatorjai szerint a cikkeket nem kifogásolta. A kancellár a jövőre nézve szigorúbb felügyeletet javasolt és új cenzort, PÁSZHORY Sándor udvari tanácsos kancelláriai titkár személyében. Az egykorú cenzúratörténet legmodernebb szintézisének írója, SASHEGYI Oszkár, megállapítja, hogy ez II. JÓZSEF (és cenzúraügyekben főtanácsadója, Gottfried VAN SWIETEN) politikai elgondolásának is megfelelt annyiban, hogy törekvésük az újságok cenzúrájának az udvari cenzúra- (ill. tanulmányi) bizottság illetékessége alól való kivétele és a helyi hatóságok kompetenciájába való utalása volt. SZACSVAY esete jó alkalom volt arra, hogy ezt az alapgondolatot (amelynek egyébként csak célszerűségi oka volt, ti., hogy a sajtó megjelenési ütemét a cenzúra ne fékezze) Bécsben is érvényesítsék. És SZACSVAY esetében érdekes módon volt még egy különleges jogi alapja az intézkedésnek: a II. József-féle cenzúrainstrukciókon alapuló szabályzat Magyarországra érvényes változata magyar közjogi kérdéseket illető közlemények tekintetében még a bécsi német újságok fölött is felügyeleti jogot biztosított a magyar kancelláriának.⁸

A kor kutatói az eredeti iratokat csak kivonatossan idézik szorosan vett témájuk igényei szerint — és nem vetették egybe egy ízben sem a *Magyar Kurir* tartalmával, még kevésbé SZACSVAY újságírásának előzményeivel és későbbi alakulásával.

Ha az akták szövegébe tüzetesebben beletekintünk, az események képe kiegészül és a magyarázat lehetőségei is bővülnek.⁹

⁷ I. m. 43—44. l. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: i. m. 26. l. WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1930. 55—89. l. SASHEGYI, Oskar: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Bp. 1958. 147—148. l.

⁸ Ezt is SASHEGYI hangsúlyozza, u. o. A cenzúrabizottság összetételéről, az egyes hatóságok egymáshoz való viszonyáról, SEKERES Atanázról és PÁSZHORYTÓL l. még SASHEGYI: I. m. 41—45. l. U. a. II. *József sajtópolitikája*. Századok. 1958. 1. sz. 88—118. l.

⁹ Az aktákat SASHEGYI Oszkár, őt megelőzőleg pedig GORIUPP Alice vizsgálták utoljára. Azóta az államtanási iratok el is pusztultak. GORIUPP Alice másolatainak, ill. kivonatainak rendelkezésemre bocsátásáért köszönettel tartozom. GORIUPP, SASHEGYI által nem idézett, *A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján*. Bp. 1944. c. tanulmánya a HERMOLAUS-incidenst nem tárgyalja, de a sajtópolitikai összefüggéseknek korszerű megvilágítása kis tanulmányát valóságos vezérfonallá avatja az általam leírt időszak előtti és az azt követő évekre.

HERMOLAUS (igazi nevén MORÉ György¹⁰) feljelentése 1787 május 24-ről volt keltező és azt a magyar kancellária először június 18-án tárgyalta. De már előbb magasabb fórum előtt is megfordult az ügy: ugyanis június 6-án gróf PERGEN rendőrfőnök egyenesen az államtanácsnak tett jelentést.¹¹ Csakhogy ebben a jelentésben (amelyet az államtanács valószínűleg jún. 8-án tárgyal — legalább is a magyar kancelláriához intézett leirat erről a napról kelt — nem HERMOLAUS, hanem SZACSVAY a feljelentő! A szövegnek eredetiben lejegyzett része így hangzik:

„Nota des Grafen von Pergen dto 6. Junius 787 wodurch die von dem hungarischen Zeitungsschreiber Alexander Szatsvay gegen den hiesigen hungarischen Prediger Kapuziner Ordens P. Hermolaus gemachte und von der Polizeyoberdirektion untersuchte Anzeige dem allerhöchsten Befehl gemäss vorgeleget wird. . . . Aus dieser Untersuchung erhelle, dass der gedachte Prediger auch seines Orts bei der hungarisch-siebenbürgischen Hofstelle gegen den Szatsvay eine Anzeige eingereicht habe.”

A továbbiakban a Staatsrathnak öt sajátkezűleg aláírt tagja — EGER, IZDENCZY, MARTINI, REISCHACH, HATZFELD (úgy látszik az ismeretlen által szerkesztett előterjesztést körözüvény formájában láttamoztatták az öt tanácsossal, mert az aláírások mellett különböző dátumok szerepelnek) — így állapítja meg a tényállást és tesz javaslatot a császárnak:

„In dem Verhör läugnet Pater Hermolaus die harten Ausdrücke deren er von dem hung. Zeitungsschreiber Szatsvay beschuldigt ward, und da Kläger und Beklagter nicht gegeneinander verhört worden sind, so ist die Anklage weder einbekannt, weder erwiesen. Es kömmt darauf an, ob Seine Majestät die Sache wichtig genug finden um der hung. Kanzlei aufzutragen, dass nach dem Allerhöchstdemselben bekannt wäre dass Pater Hermolaus bei Ihr eine instruirte Anzeige gegen den hiesigen Hung. Zeitungsschreiber Szatsvay eingereicht habe, Sie solche mit ihrem Gutachten vorlegen zugleich aber anzeigen solle, von wem diese gedruckte Zeitung zensuriert werde oder wem Sie solche aufzutragen glaube.”

Az ügy folytatása a császár részéről PÁLFFY grófhoz, mint magyar kancellárhoz intézett kézirat (Handbillet), melyben az előterjesztés szellemében véleményes jelentést kért. A kancelláriai vizsgálat közel egy hónapig tartott, a július 30-ról keltezett jelentés augusztus 10-én került az államtanács elé. Ismerteti HERMOLAUS feljelentésének lényegét: a *Magyar Kurír* „höchst anstössige [kiemelés tőlem D. B.] Stellen wider die Religion und die Geistlichkeit enthalte” továbbá nem cenzúrázzák rendszeresen, végül privilégium nélkül adják ki. A vizsgálat kiderítette, hogy SZACSVAY 1786. december 1-én cenzúráztatta a *Magyar Kurír* előfizetési felhívását. De ez az *Ankündigung* (magyar címét nem is ismerjük, mert mint látni fogjuk csak töredéke maradt fenn) „sich bloss auf die Erlaubnis andere hiesige schon gedruckte deutsche Zeitungen, worunter es besonders auf die allerhöchsten Befehle und Anordnungen auch in Kirchensachen den Bedacht genommen, in die hung. Sprache zu übersetzen und zu besserer Bekanntmachung und Aufklärung des hungarischen Publi-

¹⁰ SZINNYEI: Magyar írók.

¹¹ Kanc. 7032/1787: ennek alapján FERENCZY és SASHEGYI: I.h.A kancelláriai iratokat (ezenkívül még 9595, 9352, 10137/1787) GORIUPP jegyzeteinek nyomán használom: csak ezekben találhatók meg a *Magyar Kurír*nak HERMOLAUS és egy másik feljelentő által kifogásolt helyei, pedig a 7031. sz. iratot már FERENCZY is látta. Csak GORIUPP Alice kéziratában maradt fenn a legérdekesebb két irat: Staatsrat 2849 és 3337/1787.

kums drucken lassen zu dürfen bezogen habe." A lapot egyébként SZEKERES cenzor bírálja felül. Az idézett *Ankündigung* UNGI korrektornál volt, nem található.¹² Következik az ismert cenzor-változtatást illető javaslat — az indokolásban a HERMOLAUS által kifogásolt cikkek minősítését enyhítve „höchst anstössig” helyett csak „etwas anzügliche Stellen”-nek minősíti azokat — amit a Staatsrat el is fogad. Érdekes még, hogy a szavazásnál a legreakciósabb IZDENCZY pártolja a kancelláriai álláspontot és vele van a II. JÓZSEF által háttérbe szorított MARTINI is, a liberálisabb EGER viszont SZEKERES cenzorsága mellett szavaz.

Az események lefolyását a hierarchia tetőpontján álló Staatsrat tárgyalása alapján ismertettük. Ezeket a már FERENCY és WALDAFFEL által ismert, de nem részletesen idézett kancelláriai iratok kiegészítik a) a HERMOLAUS által inkriminált helyekkel; ezek: *Magyar Kurir* 1787. május. 2. és 23., 281—283, 285, 334, 335. l., *Magyar Musa* u. e. keltezésű számok, 273—274, 327. l., b) azzal, hogy SZEKERES nem minden cikket látott, a cenzúrázott cikkekről SZACSVAY néhány imprimaturt mutatott be c) hogy SZACSVAY ellen VILT József káplán is tett feljelentést, mert a *Magyar Kurir* 1787. máj. 5-i 36. számában azt írta, hogy a papok a gyónási titok alatt tett vallomásokot a jövőben kötelesek lesznek a rendőrségnek felfedni, d) hogy HERMOLAUS május 17-én már „barátságos” megkeresést intézett SZACSVAYhoz — nyilván az egyház elleni támadások megszüntetése érdekében.

Legjellemzőbb, hogy a magyar kancellária — és ez egyik oka az ügyintézés lassúságának — az adatokat a cseh-osztrák kancelláriától kapja (sürgetés után), mert SZACSVAY és bécsi lapja, meg a szintén bécsi feljelentő ennek az illetékességi körébe tartoznak.

Az akták részletes vizsgálata tehát eddigi tudásunkat a következőkkel egészíti ki:

1. Megadja az inkriminált cikkek jegyzékét.
2. Rávilágít a hatóságok egymáshoz való viszonyára s ennek a viszonynak a jelentőségére az újságok életében. Erről egyelőre elég annyi, hogy SZEKERES Atanáz, a pap, aki már MÁRIA TERÉZIA alatt is cenzor volt, tehát nem képviseli a VAN SWIETEN-féle bizottság szélső haladó szárnyát — kevésbé megbízható a közismerten reakciós IZDENCZY számára, mint PÁSZTHORY, a szabadkőműves, a magyar kancellária titkára. Csakhogy a kancellária és IZDENCZY érdekei egyeznek a jozefinizmussal szemben, amelyet SZEKERES képvisel (mert mégis csak tagja, és magyarul egyedül tudó tagja a cenzúrabizottságnak), míg PÁSZTHORY minden felvilágosodottsága mellett is magyar rendi fenntartásokkal méri JÓZSEF túlzó híveit és magának a császárnak dinasztikus vonal-

¹² UNGI Pál 1787 első felében segédszerkesztő volt SZACSVAY mellett. Onnan Pozsonyba ment és az év végéig a *Magyar Hirmondónál* töltötte be u.azt a szerepet. Meghalt 1788. SZINNYEI: Magyar írók. WALDAFFEL: I.h. vette eddig egyedül észre az *Ankündigung* jelentőségét. Azt a következtetést vonta le belőle, hogy SZACSVAY az előfizetési hirdetés cenzúra alá bocsátásával megkerülte az engedélykérést. Azonban erre nem is volt szükség.

II. JÓZSEF a lapengedélyeket beszüntette, a privilégiumokat eltörölte. Egy hasonló esetben éppen 1787. febr. 15-én Kanc. 1530/787. SZABÓ Sándor kérésére, melyben magyar gazdasági lap kiadására kért engedélyt úgy döntenek, hogy privilégiumot nem adnak, lapját cenzúra mellett bármikor kiadhatja. A „bécsi német (Oeconomica) gazdaságra tartozó újság leveleknek magyarra fordítások” megjelenéséről SZABÓ Sándor szerkesztésében a *Magyar Kurir* is tudósít 1787. márc. 21. 187. l. A lapot WEBER pozsonyi nyomdász, TÁLLYAI Dániel és SZACSVAY pozsonyi nyomdása nyomtatta volna.

vezetését. IZDENCZY a jozefinizmust szabadabb, világiasabb gondolkodásáért, PÁSZTHORY a császári abszolutizmus korlátlan kiszolgáltatásáért látja veszélyesnek.

3. Talán a legfontosabb és eddig a leginkább homályban maradt tény, hogy SZACSVAY is feljelentette HERMOLAUST, nemcsak az őt — sőt, a dátumok ugyan nem pontosan követhetők, de lehet, hogy az első panaszos ő volt és nem HERMOLAUS! A „barátságos megkeresés” olyan formában történhetett, hogy az SZACSVAYnak alapot adott elégtétel követelésére, a rendőrség előtt is. A rendőrség bécsi, az osztrák kancellár alá tartozó hatóság — vele szemben HERMOLAUS, a magyar pap, a magyar kancelláriában talál támaszt. Innen van talán, hogy a rendőrségi jelentés tükrében (noha az a magyar kancellária szűrőjén is átmegy) a „höchst anstössig” minősítés „etwas anzüglich”-hé szelidül. És elihető, hogy ezért fordul a Staatsrat a felség személyes döntéséhez, tőle téve függővé (alig burkoltan az államtanács idézett iratának elején), hogy SZACSVAY vagy HERMOLAUS ellen kell-e eljárnia. Valószínű, hogy már a rendőrség is azért nem szembesítette a két pörös felet, hogy ne vágjon elébe a császári döntésnek, amelyet nem láthatott előre. A látszólag jelentéktelen ügy mögött fontos elvi háttérre mutat, hogy csak a császár maga hozhat benne határozatot!

A császár személyes döntése alapján lesz SZACSVAY a vádlott — a jozefinista a kapucinus helyett. JÓZSEF határozatának oka talán, hogy 1787-re már óvatosabb lett a napilapokkal szemben (a nyomtatás úgyszólván korlátlan szabadsága 2 év alatt meg is szűnt!) — de a hivatali apparátus logikája is lehet (amelyre utaltunk): a tartományilag illetékes állami hatóság tartsa kezben az újságokat, nem a cenzurabizottság, amelynek hatásköre pedagógiai, s főleg könyveket érintő. Hanem az egész ügy lefolyása és eredménye mégiscsak azt mutatja, mintha a hivatalok közti hatásköri birkózás a kancellária győzelmével végződött volna; a feudális, de egyben nemzeti érdekeket védő kancellária visszahúzta SZACSVAYT a saját illetékességi köréhez a jozefinista, de egyben dinasztikus központi hatóságok illetékessége alól.

Hogyan tükröződnek a szembenálló felek mögött sorakozó történelmi-társadalmi erők magukban a szövegekben, a *Magyar Kurir* cikkeiben?

A HERMOLAUSTól kifogásolt első cikk a *Magyar Kurir* 1787. május 2-i 35. számában jelent meg. A várkonyi káplán II. JÓZSEF rendeletének megfelelően hat heti oktatás után bizonyítványt adott egy vallásváltoztatásra készülő parasztnak, de a bizonyítvány szövege (latinul is, magyarul is közli a *Magyar Kurir*) a trágárságig durva szavakkal illeti mind a vallásváltoztatót, mind az attól felvenni szándékolt „eretnekséget”.

Érdekesebb a *Magyar Musa* ugyanezen dátummal megjelent számának 273—274. lapján kifogásolt közlemény, amely kétségtelenül igen határozott hangú bírálata az egyház fejének, a pápa és a pápai szék visszaéléseinek.¹³ Lényegében könyvismertetés egy állítólag Bécsben megjelent ilyen című munkáról: „*Száz jutalom alatt kiadott kérdések*” A kérdések egyike: Mellyik az az (Epocha) idő-szakassza, mellyben a Római Pápák magokat az ISTEEN szolgái szolgáinak kezdtették nevezni? És a betsületes Titulus ifjabbé, vagy vénebb annál a szokásnál, melly szerént a Pápák lábaikat meg-engedik tsó-

¹³ Érdekes, hogy JAKAB Elek i.h., aki HERMOLAUSRól még nem tudott, egész terjedelmében közli ezt a cikket, mint SZACSVAY antiklerikális tevékenységének kiemelkedő bizonyítékát.

kolni?" De nemcsak a könyvből vett idézetek, hanem az ismertetés bevezetésében SZACSVAY saját szavai is elég világosan hirdetik az antiklerikális célt:

„A Római Ekklesia látható nagy FEJÉN halálos sebet ejteni kívánó Bécsi és Német Országai Könyvnyomatás, és gondolkodás szabadsága ugy össze kapcsolatotttnak láttatik lenni, hogy a PÉTER sok századoktól fogva mind eddig igen szerentsés szelektől vitetett Hajótskájának viseltes vitorlái egészen össze-szaggatni kívánó könyvek... az itt olvasó népben nagyon változtattják az érzékenységeket.”

Az ismertetett röpirat tendenciája egyébként, hogy a német papok a pápa túlhatalmával szemben követeljék vissza a püspökök nagyobb hatáskörét. Ez a motívum az újság 1787. évfolyamának első felében máshol is előfordul.

Nem HERMOLAUS, hanem VILT kifogásolta a *Magyar Kurir* május 5-i számának ezt a közleményét:

„Tsak ugyan igaz vala azon kegyelmes rendelés, melly szerént a gyóntató atyák ennek-utánna a fő bünösöket tartoznak ki-nyilatkoztatni, és ebből már egynéhány igen szép példák következtek. Bécsben a közönséges Betegek-házában gyóna meg a napokban egy viseltes szegény legény, hogy ő a főbb Kalmároknak boltjait verte légyen fel, melly által sok ártatlan rabok, és betsületes emberek szabadulának ki a gyalázatból; minthogy a gyóntató atya legottan Fejedelme parantsolatjának eleget tenni kívánván, kinyilatkoztatta vala.”

Ez a hír érthetően bánthatott minden papot, hiszen a klérus mindig hirdette, hogy a gyónási titok sérthetetlen — de nem lehetett opportunus, ha tartalma igaz volt, a hatóságoknak sem, hiszen többé senki se mert volna komolyabb bünt a gyóntatószékekben bevallani. VILT feljelentése jobb helyre célt, mint HERMOLAUSÉ.

A *Magyar Kurir* május 23-i ismét HERMOLAUS által célba vett passzusa megint a pápai udvar egy fondorkodását fedi fel: a franciák, a muszkák, a törökök s mások is általános háborúra készülnek.

„Mindenütt készülnek a tsatára; de kivált a tenger partján heverő hadihajókat rendkívül való szorgalmatossággal készítik, hogy a fel zavarodott vízben ki ki halat foghasson magának. A Péter tiszta és tsendes időben hanykodó hajótskájáról - is (a német Surnálok) azt írják, hogy ezen tengeri halászatból kimaradni teljességgel nem akarván, már előre készíti a Matrózokat... sőt a mostani Belgiumban támadott belső zavarokat is — igen tudják: honnan futta a szél...”

Az utolsó kifogás tárgyává tett cikk a *Magyar Muzsa* 42. számának 327. lapján kellene, hogy legyen. Azonban a közlemény már a 326. lapon kezdődik, s a 328-on fejeződik be. Egészében már az első számban megkezdett folytatásos története a pannonhalmi bencés-apátságának.

A kifogásolt szövegek tehát — talán a *Magyar Muzsa* cikkének és a gyónási titkot idéző egyetlen passzusnak kivételével — eléggé vaktában, a legutolsó egyenesen értelmetlenül volt kiválogatva. Mindenesetre frappánsabb, bővebb és az egyházat az elavult papi szokásokat, az áhitatos gyakorlatokhoz fűződő babonákat ezeknél keményebben és következetesebb hangon is ócsárolja SZACSVAY. Főleg a felvilágosult császár és különösen cenzúra-főnöke, VAN SWIETEN által is könyörtelenül üldözött babonák ellen támad az első számtól kezdve. De arról is tud, hogy a bujakórosok bécsi kórházában sok papot ápolnak. Megírja, hogy egy pap gyónási penitencia címén akart egy fiatal lányt

megejteni. A február 21-i számtól kezdve már sorozatosan közöl pápaellenes cikkeket. Március 3-án írja, hogy Madridban kihirdették az exkommunikációt, azok ellen, akik a *Mi a pápa* c. könyvet olvassák^{14a} „Ezen Könyvetske majd minden Európai nyelveken meglévén, ha mind azok az Ekkleziából kirekesztethetnének, a' kik ezt olvasták, úgy a' Lelki pásztorok nyáj nélkül maradnának . . . még ezen Szent Városban Madridban is találkoztatnak ollyatén vallással tsufolódó gonoszak, kik ezen hirdetés alkalmatosságával elmosojdtek — hátha még Bétsben, Londonban, Párisban, vagy Berlinben esnék az efféle.” És a hasonló helyek hemzsegnek SZACSVAY lapjában.

HERMOLAUSnak tehát még igen bő választéka lehetett volna. HERMOLAUS feljelentése mögött semmi esetre sem spontán felháborodás állt, hanem következetes ártó szándék. Lehetett ennek oka személyes bosszú vagy rendi érzékenység is. SZACSVAY papellenes közelményei közt több is kifejezetten a kapucinusokat veszi tűhegyre, más szerzetesrendet névszerint szinte meg sem említ. És nem érdektelen, hogy a szerzetesi élet sötét oldalait példázó legborzalmasabb hír is kapucinusokról szól, dátuma pedig május 16. Tehát a HERMOLAUS és SZACSVAY közti személyes összeszólalkozás előestéjén jelent meg.¹⁴

„Egy Bétsi Kalmár, ki a Kaputzinusok klastromának és kertének egyik részét meg-vévé, éppen most építettett, egy földalatt való rejtek kőfalban bé-vakolva egy lántzon levő Kaputzinus áldozott' megsenyvett tetemét találta. Ennek Kaponyáját és lántzát a Kalmár magához vette és olly szándékkal vagyon, hogy az utolsó (a Barátok felebaráti szeretetének örök emlékezetére) építendő háza kapujának felibe függesse.”

A *Magyar Kurir* bécsi pályája már egy szelíd kapucinus-ellenes szúrással kezdődik. Az 1786. dec. 2-i mutatványszám 8. lapján olvassuk: „Itten Bétsben a P. Kaputzinusok Templomában közönséges isteni tiszteletre kitétetett Istenannyát a szentségtörő Tolvajok nem régiben minden drága ékességeitől (melylyek 6000 aranyból többre betsültetnek) megfosztván azt mondják a tsufolódók, hogy itt nem a Boldogságos-szűz, hanem az Ekkleziái Cassa vallott kárt.”

Március 3-án pedig (18. sz. 147—148. l.) a pozsony-megyei Bázing szintén kapucinusrendi papjának Mária fogantatására tartott prédikációjából ragad ki az abszurdumig vitt Mária-kultuszt jellemző részeket. Maga SZACSVAY utal arra, hogy ezt a felsőbb egyházi hatóság sem helyeselné teljesen. „Ha azt akarja ezen Kaputzinus Atya, hogy egész Európában kámzsájánál fogva ne hordozzák az írók, javasolom, mennyen a Pisoni Kaputzinus Kontzionátorhoz és attó-tanuljon.”

Persze, be is fejezhetnénk adataink további vizsgálatát, ha másra nem utalnának, mint SZACSVAY és egy kapucinus barát személyes haragjára. A teljes igazság feltárása akkor sem lenne érdektelen, de nem igazolná a belé fektetett fáradságot.

Utolsó idézetünk egyik félmondata azonban visszavezet Pozsonyba. Nemcsak SZACSVAY, de HERMOLAUS is Pozsonyból került Bécsbe, mégpedig jóformán egyidőben mindketten. HERMOLAUS 1786-ban, sőt még 1787-ben is

^{14a} *Magyar Kurir* 1787. 8, 16, 113, 147. l. EYBEL József Bálint *Was ist der Papst* c. röpirata magyarul is megjelent és Bécsben és Pozsonyban is kapható volt. BALLAGI Géza: *A magyar politikai irodalom 1825-ig*. Bp. 1888. 147, 153—154. l. II. JÓZSEF azonban ezen a ponton tiltakozott először saját híveinek túlbuzgósága ellen: a pamflet éppen VI. PIUS bécsi látogatásakor jelent meg s azt a látszatot keltette, mintha szerzője hivatalos véleményt fejezne ki. SASHEGYI Oszkár, *Századok*. i. h.

Magyar Kurir 1787. 39. sz. 315. l.

Pozsonyban adott ki nyomtatásban elmélkedéseket és imádságokat.¹⁵ SZACSVAY 1786-ban Pozsonyban tett először kísérletet önálló lapalapításra.

Elkerülhetetlenül vissza kell térnünk ezért a pozsonyi előzményekhez, mielőtt a *Magyar Kurir* bécsi sorsának záró fejezetére, II. LIPÓT, majd I. FERENC újabb cenzúrakezelésének hatására kerülhetne a sor. Valószínű, hogy SZACSVAY ellentétei a hatóságokkal Pozsonyba vezetnek vissza: nem kapucinus-harag, nem bosszu, hanem *Szacsvay* előéletébe visszanyúló politikai-világnevezeti ellentét van a bécsi viták mögött.

Néhány adattal kell még azonban kiegészítenünk a *Kurir* első mozgalmas bécsi évének történetét.

A levéltári adatok fonalán már felmerült SZACSVAY bécsi előfizetési felhívásának, az *Ankündigung*nak a kérdése. Mind PERGEN gróf nyomozását a maga idejében, mind az utókor kutatóinak munkáját egyszerűsítene, ha az *Ankündigung* nem veszett volna el. A *Magyar Kurir* — Pozsonyban megjelent első számát kivéve¹⁶ — nem ritka. Annál különösebb, hogy ez az előfizetési hirdetés nem maradt meg valamelyik példány elejére kötve — hiszen a jóval korábbi, kevesebb olvasóval bírt *Magyar Hirmondó* sok példányban ismert.¹⁷ E tanulmány írása közben derült ki, hogy mégis megtalálható, a *Magyar Muzsa* 1787. január 6-i száma elé kötve, az Országos Széchényi Könyvtár példányában^{17a} — de csak töredékben. Egy levél, melynek két lapja a 15. és 16. oldalszámot viseli. A verson SZACSVAY Sándor neve, mint aláíróé, dátum nincs a nyomtatványon. Nyomatott a 16. l. impresszuma szerint a Siketnémáknál, mint a *Magyar Kurir*.

Ezen a két utolsó lapon hiába keresünk felvilágosítást a *Magyar Kurir* terveiről, előzményeiről, kiadási körülményeiről. Csak adminisztratív, az előfizetésre, árra stb. vonatkozó adatokat tartalmaz. Pedig 14 oldalon kellett, hogy valamit mondott legyen SZACSVAY, aki szívesen tréfált és anekdotázott, de fölös bőbeszédűséget nem foghatunk rá! Nem állíthatjuk, hogy valami oka volt annak, hogy a bécsi hatóságok sem tudtak példányt keríteni az *Ankündigung*-ből, sem magyarázatot nem adhatunk arról, miért veszték el 2 lap kivételével az összes példányok. De gyanúra ezek a körülmények elég okot adnak. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgálatot máskülönben is „szőrmentiben” kezelték és SZACSVAY-nak a cenzorcserén kívül más baja nem történt.

Hogyan hatott a cenzorváltozás és a fokozottabb felügyelet?

1787 utolsó harmadában mintha valamit szelidült volna a *Magyar Kurir* hangja. Augusztus 4-én¹⁸ találunk még egy enyhe oldalvágást a kapucinusok ellen. Ők szítják a belgiumi „pártos zenebonát”. „Kaputzinusok és más szerzetesek fabotskoros vitézek módjára, mindeneknek szemek-láttára fegyverben execéroznak.”

Július 7-én¹⁹ (de ekkor a vizsgálat még folyik) támadja a pápaságot a szenttéavatások különönc formaságaival, ceremóniáik barbár avultságával.

¹⁵ SZINNYEI: Magyar írók.

¹⁶ FERENCZY: I. m. 39. l.

¹⁷ A korszak monografikus feldolgozását készítő KÓKAY György nem látta, az 1705–1848 költi periodikák bibliográfiája érdekében az ország számottevő, sőt a szomszédos országok minden megközelíthető könyvtárát végigvizsgáló BUSA Margit sehol sem találkozott vele. Szóbeli közlésükért köszönet jár mindkettőjüknek.

^{17a} Jelenlegi jelzete az OSZK Hírlaptárában 1294a.

¹⁸ 62. sz. 499. l.

¹⁹ 55. sz. 438. l.

De a támadások ritkulnak és el is maradnak. A második félévben pápa és Róma már alig fordul elő, rosszálló szöveggel egyszer sem. Ez persze lehet a cenzor „érdeme” is, akinek személyes és erélyes jelenlétét először a november 24-i szám 764. lapján mutatja egy félig kivonalkázott sor; a december 5-i számból már 8 vonalkákkal pótolta sor maradt „a Rostában”. Igaz, hogy ez katonai hír volt. SZACSVAY, akit a császár és hatóságai feltehetőleg enyhén kezelték, a katonákkal később is majdnem ugyanannyira hadilábon állt, mint a papokkal.²⁰

II. A pozsonyi előzmények

SZACSVAYnak a pozsonyi *Magyar Hirmondónál* betöltött szerepét az adatok újabb, precízebb felülvizsgálata szűkebbre szorította, mint JAKAB Elek, SZACSVAY első életírója hitte.²¹ SZACSVAY ezek szerint nem volt kezdettől jelen a *Magyar Hirmondónál*, nem vitt valami technikai szerkesztői, de még csak korrektori szerepet sem 1784-ig; ekkor előbb (júl. 3-tól) a PATZKÓ által szerkesztőnek szerződötetett TÁLLYAI mellett volt fordító, majd szept. 25-től szerkesztő. 1786-ban pedig a szerkesztést nem május 13-án adta át BARCFALVI SZABÓ DÁVIDnak,²² hanem az utóbbi május 21-től volt szerkesztő, előtte néhány hétig ismeretlenek — talán többen is — állítgatták össze a *Hirmondót*.

Bizonyos azonban, hogy az első magyar újság SZACSVAY alatt érte el legnagyobb népszerűségét: 449 olvasóval rendelkezett, míg előbb csak 196 előfizetője volt.²³ Lehetett volna ez így, ha SZACSVAY TÁLLYAI segítségére lett volna rászorulva, mint azt GYARMATHI Sámuel írta egy levelében? PATZKÓ GYARMATHIVAL is tárgyalt a *Hirmondó* szerkesztői hivatalának átruházásáról, de mint állítja — s állításának ez a része valószínű, mert PATZKÓ fukarságára más adat is van — megghiúsult az ügy, PATZKÓ olcsóbb megoldást talált. Ez a megoldás: TÁLLYAI, aki a *Pressburger Zeitungot* is szerkesztette, magyarul nem tudott; de ő mondta meg SZACSVAYnak miről írjon. Így ment ez, állítólag, 1784 júliustól szeptemberig.

Csakhogy TÁLLYAI kétségtelenül tudott magyarul; Lőcsén született, de debreceni diák is volt,²⁴ tanulmányait a pozsonyi liceumban fejezte be. Nyelvi szempontból tehát nem volt szüksége SZACSVAYra. Utóbbinak pedig nyilvánvalóan tanácsra nem volt szüksége, hiszen — nem kell részletesebben összehasonlítani a *Pressburger Zeitungot* és a *Magyar Hirmondót* — SZACSVAY bár kevésbé pontos és szabályos, de lendületesebb lapot írt magyarul mint TÁLLYAI németül. GYARMATHI mindkettővel szemben elfogult volt: lebecsülte SZACSVAYT, mint író, TÁLLYAIT, mint vállalkozót. TÁLLYAINAK az utóbbi kvalitása érvényesült döntően az 1786. évben kirobbant harcban: TÁLLYAI három lapot akart saját kiadásában egyesíteni. Az első a már eddig is általa kiadott szlovák lap, a *Presspürské Nowiny*, a második a *Pressburger Zeitunggal* konkurráló

²⁰ Az utóbbit tanúsítják 1791-ben és 1792-ben a *Kurirban* megjelent támadásai az egri papság, általában a klerikális vezetés alatt sínylődő város képmutató szelleme ellen. Informátora nem kisebb ember, mint DAYKA GÁBOR. ABAFI Lajos: *Dayka Gábor élete*. Figyelő VIII. 1880. 213—235. l.

²¹ Jakab: I. h. Vele szemben DÖRNYEI Sándor: I. h.

²² Így még DEZSÉNYI BÉLA: *A magyar hírlapírodalom első százada*. Bp. 1941. 45. l.

²³ WALDAFFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1930. 55—89. l.

²⁴ *Magyar Irodalmi Lexikon*. Bp. 1965. 3. köt.

Pressburger Merkur lett volna, a harmadik a SZACSVAY által indítandó új magyar lap, a *Magyar Kurir*. A TÁLLYAI—SZACSVAY íróegyüttes és a *Patzkó—Landerer* nyomdász-érdekeltség közötti harc WALDAPFEL József óta részletesen ismert s az is, hogy a nyomdászok kerekedtek felül s megvédték privilégiumaikat — noha a lap-privilégiumokat II. JÓZSEF eltörölte.²⁵ Már WALDAPFEL Józsefnek is feltűnt, hogy TÁLLYAI mellett a hivatalos iratváltásokban SZACSVAYnak másodrendű szerep jutott. Az alábbiakban talán sikerül valószínűsíté-
nünk, hogy SZACSVAY nem is a TÁLLYAI tervezte „író-konzern” miatt ment el Pozsonyból, hanem már előbb megingott lába alatt a talaj.

Az író—nyomdász—kiadó viták és aktaváltások a nyomdászok győzelmével végződtek és — paradox módon — az ő újságkiadási egyeduralkodó erősítették meg abban az évtizedben, amelyben a felvilágosodás pártolásával tetszelgő császár a privilégiumokat nem ismerte el. Nem is volt szó privilégiumról a beadványokra adott helytartósági és kancelláriai iratokban, sőt ezek a hatóságok TÁLLYAI „Zeitungskontoir” tervét eleinte igen komolyan látszottak venni. Megint csak feltevére vagyunk utalva annak eldöntésénél, hogy miért estek gondolkodóba az év második felében a hatóságok, amelyek eleinte komolyan foglalkoztak TÁLLYAI-val. TÁLLYAI júliusban kiad egy számot a *Pressburger Merkur*-ból, SZACSVAY a *Magyar Kurir*-ből — engedély nélkül. De még erre sem következik azonnali megtorlás, sőt megróják a városi tanácsot, amely WEBER nyomdászt lefogatta!

Hihető azonban, hogy nem is az engedély nélküli lapkiadás, hanem SZACSVAY személye körül támadnak nehézségek.

II. JÓZSEF cenzúraszabályzata Magyarországon nehezebben érvényesült mint az osztrák és cseh tartományokban. És végül több ponton kompromisszum alakult ki: PÁSZTHORY kancelláriai titkár helyet kap a cenzúrabizottságban, mint megfigyelő. Továbbá a *magyar közjogot* illető minden nyomtatvány fölött ellenőrzési jogot nyer a kancellária.²⁶ A helytartótanács, mint revíziós hatóság általában szigorúbb, mint a bécsi cenzúrabizottság. A magyar revizorok azonkívül továbbra is kizárólag papok voltak,²⁷ noha Bécsben a papok majdnem teljesen kiszorultak a cenzúra irányításából.

A pozsonyi helyzetet nyilván még kényesebbé teszi BATTHYÁNY József hercegprímás személyes jelenléte, aki nem győzi „a vallás ellen rakoncátlankodó sajtó” megfékezését követelni.”²⁸ És tovább árnyalja az amúgyis zaklattott, az egyes hatóságok közt is feszültséget keltő viszonyokat, hogy a pápa 1782-i bécsi látogatása alkalmával a magyar klérus lojális volt a császárral szemben, amiért BATTHYÁNY prímás legfelsőbb elismerésben is részesült.²⁹

Ebben a pozsonyi légkörben SZACSVAY hivatalosan is ismert újságírói működése második évének derekán már nem számíthatott a hangadó körök barátságára, ha erre az eddig ismert iratok nem is nyújtanak adatot.

²⁵ A TÁLLYAI által indított akciónak a *Magyar sajtó 250 évé*-ben adott értékelését fenntartom, de azzal szeretném módosítani, hogy TÁLLYAI-ban nemcsak és nem is elsősorban író, hanem üzletembert kell keresnünk. A *Presspürské Nowinynek* mindig szlovák anyanyelvű szerkesztői voltak (elsősorban evangélikus papok), a *Magyar Hirmondónál* pedig — ezt PATZKÓ írja egyik WALDAPFEL (i. h.) által idézett beadványában — legfeljebb a címeket kezelte, írni semmit sem írt (PATZKÓ tehát ellentmond GYARMATHI állításának).

²⁶ SASHEGYI: I. m. 60—66. l.

²⁷ Uo. 66. l.

²⁸ BALLAGI Géza: I. m. 132—139. l.

²⁹ Uo. 167—168. l.

Beszél róla maga SZACSVAY a *Magyar Hirmondó* 1786-i újsívi beköszöntőjében.³⁰ A *Magyar Hirmondó* kopog és bebocsátást kér.

„... nebotsásd a' rossz gazembert, nem méltó a' béeresztésre, igen szabad szájú, már sokat hazudott rólunk, Prédikátorokról, Papokról, Barátokról sem Istene, sem vallása, sem Apja, sem Anyja, sem Ekklésiája...” A nőkről is csak rosszat mond. „Mi Dámák, kik-nélkül az egész ország semmit sem ér, mi tettük az Országot koldussá a' Párisi módos költségekkel...” Mégis éppen a nők megengesztelődnek: „Botsássuk-bé, hiszen ő a Tsászárokról, Királyokról, Pápáról, Püspökökről, Égről, Földről, Tengerről, mindenről eleget hazud...” de „egy Ujság-író olyan Kalmár, ki minden portékáját tsak ugy adja, a' mint veszi... Ne gondold szivem, hogy az Ujságírókban olly bőv mértékben laknék a' szent-Lélek ereje, mint a' Papokban...” de hiszen, ha őszinték vagyunk, éppen ezt a pletykálgató szókimondást kívánjuk: „... 's miért is fizetnének nekik egyébért? had irjanak. Tudod szivem, mely jó iziun olvasod te-is, ha ollykor jó kedve lévén furtsáلكodik.”

Erre az inas beereszti az ajtón az újságíró, csak előbb kioktatja, hogyan viselkedjék... „mindenkor fejet hajtson, szavára vigyázzon, és egész tisztelettel viseltessék hozzájuk. — Ha a' fejért feketének mondaná is valamelyik, *igen is minden bizonynyal ugy vagyon!* ezt felelje...” Bent aztán szemébe mondják bűneit és hogy a Budai Ujság (Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten?) azt írta róla, hogy „rossz madár, aki saját fészkebe sz—ik.” És ekkor — most már nyilván SZACSVAY véleményét és konklúzióját kifejezve — újra megvédi az egyik „dáma”: „A' Verébről sem lehet mindgyárt azt ítélni, hogy rossz, ha fészkebe sz—; mert ha a fészek rossz, még betsületére szolgál, ha belé sz—ván, ott hadja 's jobbat keres”.

Nincs, mint mondtuk, cenzúra-nyom arról, hogy vétkezett-e SZACSVAY konkrét esetben a pozsonyi papok és dámák fokozott érzékenysége ellen. De március 4-én³¹ már helyreigazítást kénytelen adni és beismerni, hogy a 7. számban két tudósítás (az egyik nőrablásról, a másik gyilkosságról szolt s az előkelő szereplők nevük kezdőbetűivel voltak bennük megjelölve!) hamis volt. A helyreigazítást egyébként nem SZACSVAY írta: ezen a számon nincsenek rajta az Sz. S. betűk és visszaforgatva azt látjuk, hogy ez már a február 15-i 13. számtól kezdve így volt.³² Az okát nem tudjuk, de kétségtelen, hogy itt interregnum volt, mert a közben megjelent számok egyikét teljesen GYÖNGYÖSSI János leoninusai töltik ki, amelyeket ESTERHÁZY Ferenc kancellár halálára írt, egy másikat ugyancsak teljesen PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám Levele a magyar versformáról, a leoninusi vers védelmével.

Még érdekesebb a márc. 8-i 19. szám utolsó oldalán (156. l.) olvasható „Jobbítás”.

Ezt mondja:

„Közelebb botsátott Levelünknek 2 dik Lapján, hol száلكás betűkkel a P. Kapuzinuszok Prédikációjáról van a szó, nem igaz, hibázott a' Tudósító. — Megbotránkoztak némellyek abban is, hogy a' Pozsonyi Generále Semináriumban levő Szerzetes Kis-Papokról való Tudósítást mingyárt a' Farsángosok után tettük, noha ennek tsak az az oka, hogy mindeniket Pozsonyról irván, edgy más után kellett tennünk és ez semmi sértő szándékból nem esett.”

³⁰ *Magyar Hirmondó*. 1786. jan. 4. l. sz. 1—4. l.

³¹ *Magyar Hirmondó*. 18. sz. 148. l.

³² Az eddigi kutatás nem vette észre, hogy SZACSVAY már az év elején is félbeszakította a *Magyar Hirmondó* szerkesztését.

Tegyük még hozzá, hogy ez a szám már alá van írva az Sz. S. betűkkel. A „jobbitani” kívánt számról a betűk még hiányoznak. Mégis alig kétséges, hogy már az is újra SZACSVAY műve volt. Ez a Bőjt-Más hó (márc.) 4-én megjelent 18. szám. Kiderül már az elején, hogy nem ok nélkül keltek ki ellene egyesek és hogy nem is volt a szöveg annyira ártatlan, mint a „Jobbitás” feltüntetni akarta. Már maga az állítólagos kapucinus-prédikáció is — amelyet SZACSVAY maga is valótlannak ismert el — a farsangi tudósításba van szöve: szövege inkább a felvilágosult szerkesztőé, mint a képzelt kapucinusé: „A' *Ti Fárságon tselekedett büneiteket meg-gyónván, bőtöljetekek, és tartsatok penitentsiát. Én jól tudom, hogy most sokan közületek mind a' gyónásról mint a' bőtörlől mely keveset tartsanak, de én üstökinél fogva senkit az idvességre nem vonhatok.*”³³

A másik inkriminált hely még világosabban mutatja, hogy írójuk éppen nem szimpatizál a papokkal és a barátokkal — és az sem igaz, hogy ügyüket nem szándékosan szőtte a farsangi tudósításba:

„Feljebb mondám, hogy oda a' Fársáng, el-vitte a' múlt szerdára virradólag minden Maszkara ruháját, talán örökössön magával. Hozott ezek helyett a' Bőjt tisztés és érdemesebb köntösöket; mert ezen hónapnak első napján a' Posonyi *Generale Seminariumban* lévő minden hónapnak ifjú Papoknak, kik mindenféle Klastromokból gyülekeztenek vala a' tanulás végett ide, tisztéséges fekete papi öltözet adaték. A' Kaputzinusok szépen megborotváltak, keménytalpú fejetlen paputsokat elhányták. . . Bizonyos jele ez annak, hogy ezek nem igen fognak többé Klastromok lakosi lenni.”

Nem tudjuk, ki volt a pozsonyi cenzor. József császár rendeleteinek szellemében az a városi magisztrátus tisztviselője is lehetett. De hogy a helytartótanács papi revizorai megakadtak rajta — azt kétségtelennek kellene tartanunk, akkor is, ha a „Jobbitás” nem mutatna erre. SZACSVAY koszorúja be volt kötve még mielőtt a *Magyar Kurir* engedély nélküli száma megjelent.

Nem győznénk válogatni a *Magyar Hirmondó* SZACSVAY-szerkesztette utolsó hónapjaiban az antiklerikális cikkeket, amelyeket — talán mert helyi és személyes célzások nem voltak bennük — nem kellett „jobbitani”.

„Az úgy nevezett Sz. Officium Palotájából³⁴ — írja az április 29-i 33. szám római tudósítása — igen sok fegyveres őrzők között 6 megítéltetett Bűnösök hozatának véghetetlen nagy sokaságtól kísértetvén — le; kik a' Minerva nevű Templomba vitetének, és ott meggyújtott fekete viaszgyertyát tartván kezekben mind addig a' szégyen köven állának, valámig a' Sz. Misének vége leve, mellyet a' fő Inquisitor olvas vala. Annak utánna (a' megégettetés elengedteték) sok gyászos Ceremoniák között holtig tartandó Gállya huzásra küldetének. Ezeknek tsak a' vala bűnök, hogy másoknak hallatára káromkodtanak.”

Ha a tudósításnak a *Wiener Zeitungban* megjelent eredetijét³⁵ mellé állítjuk, világosan kitűnik, hogy — noha a bécsi lap is rosszállással kezeli a korszerűtlen kegyetlenség leírását — mégis SZACSVAY szövege a keményebb, de egyben képszerűbb, amellet az utolsó mondata a súlyos büntetéshez képest a bűn enyhességét frappánsabban emeli ki.

„Aus dem Pallaste des sogenannten heiligen Offizium zog ein Tross von Schergen, die in ihrer Mitte 6 in die Inquisition gerathene Unglückliche führten. Sie zogen mit denselben bis an die Kirche della Minerva genannt, wo sie zwar nicht

³³ „Szálkás betűk” az eredetiben. D. B.

³⁴ 277—278. l.

³⁵ *Wiener Zeitung* 1786. ápr. 26. 33. sz. 948. l.

verbrannt, aber doch mit einer schwarzen Kerze so lange der Schande ausgesetzt blieben, als die Messe währte, so der Inquisitor las; darauf aber wurden sie unter allerley ärgerlichen Schwänken und Ceremonien der Galeerenstrafe überliefert. Sie waren beschuldigt, öffentlich geflucht zu haben.”

A *Pressburger Zeitung* megfelelő számában a hírt hiába keressük onnan egészen kimaradt.

A pozsonyi cenzúráról különben később, már Bécsben, maga SZACSVAY is megmondja véleményét. A *Magyar Kurir* 1787 február 14-i 13. száma³⁶ egy luteránus bányász esetét mondja el, akit a selmecbányai exjezsuita plébános nem engedett a keresztény temetőbe temetni „hanem egy óra járásnyi földdel túl azon, az út mellé, a hová a hamut hánnyák.” Csak a kamarai elnök, gróf KOLLOREDO parancsára engedte meg a pap végül, hogy az elhunytat „a maga vallásának tzeremóniája szerint” temessék el. Így végzi SZACSVAY: „Ezen történetet a' Pozsonyi Cenzor az ott levő újság Levelekben közönségessé tétetni meg nem engedte; nekünk vagyon hát szerentsénk ezen szép türedelembéli történettel Olvasóinknak udvarolni.”

Változik-e a *Magyar Hirmondó* SZACSVAY távozása után? BARCZAFALVI SZABÓ beköszöntőjében³⁷ nem hagy kétséget afelől, hogy változást akar és milyent.

„Én, ez előtt negyed nappal az újság-írószágot fel vállalván, és egyszerűsmind annak mostani miben léte minden Környülállással tudtomra adódván: úgy látom szomoruan, hogy a' Magyar újságoknak dőlgek már olly nagy megzavarodásba hozódott, hogy hatsak a' Nemes Haza (Nemes Haza — ezt SZACSVAY sohasem írta így!) fel nem vigyáz, igen veszedelmes következtetési lesznek. Ímé minden eddig volt Levelező jó Urak meg-szüntek! Nints egy is, a' ki Hazabéli történetekkel tudósítson! Mit használ pedig a' hir-leveleket egyedül tsak olyakkal tölteni bé, mellyek Hazánkra vagy egy tseppet se, vagy igen keveset tartoznak? ”A belföldi híreknek kell a „Haza fényjét” sugározniuk külföldön.

A lap tartalmát is a Nemes Haza kívánságaihoz akarja alkalmazni s hogy kikből áll ez a hangsúlyozottan „nemes” haza, lássuk:

„A' mi illeti kelendő hír-leveleimet: egy átaljában szükségesnek itélem, hogy azoknak lejendő minéműségek felől a' Nemes Hazát tudósítsam. Nem tsak azért, hogy ha valakik lehetnek akár itt Magyar Országban, kivált a' Fő Tisztelendő Férjfiak között, akár pedig ama Nagy Erdélyben, kivált a' felsőbb rangu Méltóságok között, kik a' Magyar Hirmondó Levelektől talán elidegenedhetnek. . . sziveket Pozsonyba vissza nyerjem. . . Azon lészek, hogy hirmondó Leveleim mivoltokra nézve, senkinek ártalmasok, ellenben mindenkinek tetszők légyenek.”

„Sok féleképpen lehet az újság gyönyörködtető, ha kisebbítő szókkal nem él is” — hangzik tovább az elhatárolás mindentől, ami SZACSVAY korszakát jellemezte.

És valóban, BARCZAFALVI SZABÓ mindent megtett, hogy az újság csak mérsékelten legyen gyönyörködtető, de megfeleljen a Fő Tisztelendőknek és Méltóságoknak. Már a következő szám³⁸ kiemelt híre a barokk pompájú bécsi;

³⁶ 103. l.

³⁷ *Magyar Hirmondó* 1786. Szent János hava (június) 21. 48. sz. „Pozsonyból különösen”. BARCZAFALVI SZABÓ egyébként nem írja alá kezdőbetűit az egyes számok végére, mint SZACSVAY.

³⁸ Jún. 24. 49. sz. 409—410. l.

úrnapj körmenet negyven soros hosszadalmas leírása, az összes Felsőgek, Fenségek, Méltóságok, ts. k. Kamarások, Asszonyságok, testőrök és Granatérosok felsorolásával. Ugyanitt oldalakon keresztül az ekkor folyó párizsi nyakláncpör tárgyalásának részletes leírása — éppen csak a lényegnek, a nyaklánc elrablásának említése nélkül, nyilván, mert az egy felséges személyt sértene.

A lap valóban egyre egyhangúbb lesz, a komikum határait súroló ürességét csak még kirívóbbá teszik BARCZAFALVI szómagyarosításai. Maga mondja ki a méltó ítéletet az általa szerkesztett félev felett:

„Ha ujjság leveleim meg nem találták ütni az Érdemes Olvasók kívánságának mértékét, arról alázatosan engedelmet kérek. Ha én úgy gondolkodtam, hogy az a' leg jobb Ujjság levél, mellyben legtöbbféle, legfontosabb és leghasznosabb dolgok közöltetnek. . . ezen okból teljes erővel azon igyekeztem, hogy minden alávaló rendű dolgot kirekesszek hirleveleimből, papirosomat mindenkor tömve tele irjam; senkit meg ne sértsek s e képpen a Magyar Hirmondó leveleknek mi voltokat az ő eredeti fontosságokra visszavigyem.”³⁹ SZACSVAY tudta, hogy a jó újságíró néha kénytelen sérteni és ha a *Magyar Hirmondó* „eredeti fontosságán a RÁT Mátyás alatti hanghordozást értette BARCZAFALVI, annak irodalmi színvonalától ugyanolyan messze elmaradt, mint SZACSVAY politikai mondanivalójának időszerű tartalmától és lendületes formájától.

A közvetlen, személyes és személyeskedő vita a papokkal, amint az HERMOLAUS esetében Bécsben a rendőrség elé is elkerült — vajon Pozsonyban kezdődött-e már? Mindenesetre a *Magyar Hirmondó*ban írta SZACSVAY az első gúnyos kritikát SZAI CZ Leó könyvéről.⁴⁰ *Szaicz*, az egri szervita, az „Aufklärungsfantasztaék” ellen írt durva hangú röpirataiban főleg SZACSVAY és KOVACHICH Márton György ellen intézte támadásait.⁴¹ Ezek nem annyira a *Magyar Kurir*, mint a SZACSVAY által állítólag olaszból fordított röpiratok, az IZÉ és a ZAKKARIÁS ellen íródtak. Ő leplezte le SZACSVAY szerepét ezeknek a röpiratoknak a kiadásában. És jellemző, hogy 1787-ben a bécsi cenzúra még SZAI CZ Leó egyik pamfletjének megjelenését akadályozta, illetve hátráltatta két évig.⁴²

Lehet, hogy HERMOLAUS is már Pozsonyból ismerte a *Magyar Kurir* szerkesztőjét. Pozsonyban született, majd Budán végezte az egyetemet. 1786-ban és 1787-ben még Pozsonyban adott ki egyházi beszédet és elmélkedéseket MORÉ György. De az előbbinek címlapja elárulja, hogy az ISTVÁN királyról szóló beszédet már Bécsben mondta 1785 aug. 21-én. És 1791 augusztus 30-i számában a *Magyar Kurir* (!) hirdeti ismét újabb egyházi beszédeit, a „Bétsi Ns Magyar Gyülekezetnek néhai Lelki Tanítója” címmel illetve a szerzőt. Ebből következik, hogy a 6 év, ameddig bécsi lelkeszsége tartott,⁴³ valószínűleg 1785-ben kezdődött és 1791-ben ért véget. Nem SZACSVAYval egyidőben került tehát Bécsbe, de a *Magyar Hirmondó* első antiklerikális küzdelmei idején még minden bizonnyal Pozsonyban volt. De akár közvetlenül, akár megszakítás után követte sötét kapucinus-ruhájában fekete gondként Bécsbe a *Magyar Kurir* címkéjének lovasát — személyével szimbolizálja a SZACSVAY körül már Pozsonyban megsűrűsödött vallási-politikai felhőket. Nem a TÁLLYAI-

³⁹ *Magyar Hirmondó* 1786. dec. 30. 102. sz. 865. l.

⁴⁰ *Magyar Hirmondó* 1786. jan. 25. 7. sz. 53—54. l.

⁴¹ BALLAGI: I. m. 169—171. l.

⁴² Uo. 204. l.

⁴³ SZINNYEI: *Magyar írók*. — *Hermolaus* beszédének hirdetésére a *Magyar Kurir*-ban TARDY Lajos figyelmeztetett.

féle nagy terv bukása kergette Szacsvayt Bécsbe, a terv sikere utolsó lehetőség lett volna számára, hogy ifjúsága és tanulmányai városában ismét megvesse a lábát. De PATZKÓ mindenképpen már előbb felmondani készült (ezt bizonyítja az eddig figyelemre nem méltatott rövid februári interregnum) és bizonyára fel is mondott veszélyesen jótollú szerkesztőjének.

SZENT ISTVÁNT sirató bécsi beszédében a II. JÓZSEF rendeletei alatt görnyedő magyar nemességet siratja HERMOLAUS: „Oh a nemes ország! a szentek földje! a b. szűz Mária öröksége! a földi paradicsom! mivé lett? és mivé leszén még ezután?... nem szólhatnak többet, szívem bus gyötrelmétől eláll a lélegzet”⁴⁴ A régi nemesi dicsőség, a Regnum Marianum fáj HERMOLAUSnak. A nemesi ellenállás és a vallási előítélet egyaránt az, ami az ekkor még teljesen jozefinista SZACSVAYVAL szembeállítja, ami a feljelentésre ösztönzi. És ez az a talaj, ahol bécsi magyar hívei közül is sokan egyetérthettek vele. Az újságokkal szemben óvatossá vált császár pedig nem SZACSVAY pártjára állt, aki pedig pár hónapja azért jött Bécsbe, hogy az ő dicsőségét hirdesse, hanem a kancelláriának adott igazat. Az államtanácsban, mint láttuk, a kérdés teljesen nyitva, József döntésére bízva maradt. JÓZSEF bár személyében — ezt az iratok elárulják — messzemenően kímélte SZACSVAYT, a cenzorcserével mégis a *Magyar Kurirt* dezavualta. És a vallási kérdések mögött is a rendi nemesség — amelynek WERBŐCZY értelmezésében is élén áll a főpapság! — Pozsonytól kezdődő ellenszenvé kíséri SZACSVAYT.

III. A betiltás okai és körülményei

II. Lipót színleg megszüntette a józsefi önkényuralmat, valójában azonban mesteri módon használta fel a nemesség önzését arra, hogy a népi mozgalmaktól elszigetelje a rendi ellenállás egykori vezetőit, majd teljesen visszatérjen a dinasztikus politika kérlelhetetlen érvényesítéséhez. Magyar ügyekben a legreakciósabb államtanácsosra, IZDENCYRE támaszkodik. A patriótákat a kancellárián legnyomatékosabban képviselő PÁSZTHORYTÓL fokozatosan elveszik az ügyeket — helyébe a Magyarországon hazaárulónak ismert LÁNYI József kerül —, végül Fiuméba küldik kormányzónak. A főispánokat leváltják. A kancelláriába és a helytartótanácsba visszahelyezik a JÓZSEF alatt kiszorult egyháziakat. A cenzúrahivatal éléről elkerül VAN SWIETEN és utódja a jezsuiták embere, MARTINI lesz. A két év alatt végrehajtott fejlődés utolsó stádiumában az új császár — részben már a francia forradalom fejleményeinek hatására is — teljesen elfordul a polgárság és parasztság mozgalmaitól éppúgy, mint a patrióta nemességtől, s természetesen az egykori jozefinista értelmiségtől is.⁴⁵

SZACSVAYNAK és újságjának sorsát az események ilyen alakulása között már eléggé részletesen tisztázta a kutatás. A *Magyar Kurirra* a PÁSZTHORY által kezelt cenzúra relatív békessége után már 1790 elején újból ráterelődött a főhatóságok figyelme. És mostantól kezdve már nem a vallási kérdés, az egyház- és klérusellenes hang az, ami a hatóságokat nyugtalanítja, hanem a franciaországi és belgiumi események hírei. Már február 24-én tárgyalásra került a

⁴⁴ Id. BALLAGI, i. m. 211. l.

⁴⁵ BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. Bp. 1957. I. köt. XLVII. — XLVIII. l. SZACSVAYTÓL uo. XXVI. és XXX. l. — Ua. *A jozefinizmus és jakobinizmus kérdései a Habsburg Monarchiában*. Tört. Szemle. 1965. 4. sz. 388—421. l. — MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp. 1926. 36—37, 77—78. l. SASHEGYI: I. m. 46. l.

híres brabanti manifesztum, amelynek terjesztését eltiltja a cenzúrabizottság. De kiderül, hogy a manifesztum a bécsi magyar újságokban megjelent.⁴⁶ II. LIPÓT még aznap elrendelte a kérdéses lappéldány lefoglalását. De IZDENCZY továbbra is napirenden tartotta a kérdést és különösen a *Magyar Kurir* márc. 23-i számának egy izgató verse alkalmából újabb vizsgálatot kért, amelynek eredménye ismét cenzorváltozás lett: az amúgyis kegyvesztett PÁSZTHORYT visszahívták s helyére újból SZEKERES került. Jellemző, hogy a kancellária megpróbálta PÁSZTHORYT védeni, de mégis kénytelen volt végrehajtani a rendelkezést, sőt, felsőbb parancsra maga a kancellária dolgozza ki az új cenzor számára a lapok felülvizsgálatánál követendő szabályokat, amelyeket nemcsak a bécsi lapok ellenőrzésére szánnak zsinórmértékül, hanem a helytartótanács útján az összes magyarországi lapok vizsgálata számára is kötelező erővel adnak ki.⁴⁷

A hivatali hatalomért folyó vetélkedésben ezúttal a kancellária maradt alul. Ez éppúgy megfelelt az új politikai kurzusnak — a rendi ellenálló, mérsékelt aufklerista PÁSZTHORY tekintélyének megingása, általában a „tartományi” hatóság rovására a központi hatalom megerősítése — mint három évvel előbb az ellenkező fordulat.

Hogyan érvényesült az új rendszer hatása a továbbiakban a *Magyar Kurir*nál? Nagyrészt az akták által adott nyomokon járunk, nem megyünk bele a *Magyar Kurir* teljes tartalmi elemzésébe, amely pedig ebben a periódusban lenne a legérdekesebb, hiszen ezekben az években alakítja ki SZACSVAY elsőnek a magyar politikai cikk formáját, a megadott lehetőségek engedte sajtóságos öltöztetésben.

Egy katonai természetű feljelentés után,⁴⁸ amely még a „manifesztum” által kirobbantott tárgyalások folyamán érkezett, az első vizsgálat 1790 októberében már az irodalmunk és sajtónk történetében ismert *Halotti beszélgetések* ügyében indult.⁴⁹

Gróf NEMES János hívja fel HATZFELD államtanácsos figyelmét a *Magyar Kurir* 1790 szeptember 17-i és 21-i számára. Felháborodva kér intézkedést az azokban megjelent elysiumi beszélgetések szatirikus hangja és téves értesülései ellen. HATZFELD elkészítteti a cikkek kivonatos fordítását, majd október 15-én és 22-én megnyugtató választ küld NEMESnek; amelyben közli, hogy a Kurir beküldött számai csak más lapokból vett szövszerinti fordítások. Ugyanakkor gratulál NEMESnek a háromszéki törvényszék bírójává történt kinevezéséhez. . .

Az első cikk⁵⁰ elysiumi jelenetének hőse CALEPINUS a szótáríró, aki mint szerkesztő lép fel (a cikk hátralevő része valóban csak eseményeket tartalmaz

⁴⁶ „Zeitungen” az aktában egy újságot is jelenthet, de többet is. Bizonyos, hogy az egész vizsgálat elsősorban SZACSVAY ellen irányult, de eredménye az ekkor már egy-éves *Hadi és Más nevezetes Történetekre* is kihatott.

⁴⁷ SASHEGYI: I. m.: 148—150. l. GORIUPP: I. m. 6. l GORIUPP-tól tudjuk, hogy a cenzúraszabályzat a magyarországi sajtóra is kötelező erővel bírt. Az utasítás részletes kivonatát SASHEGYI és GORIUPP megegyezően közlik. Az IZDENCZY által kifogásolt költeményt: „Egy igaz Magyarországi Hazafinak Társaihoz való Intései”-t GORIUPP ismer-teti s idéz is belőle.

⁴⁸ Egy táborigazgató pap Canc. 10844/1790 sz. alatt iktatott beadványa. GORIUPP Alice kiadatlan gyűjtéséből.

⁴⁹ Staatsrat 3268/1790.

⁵⁰ *Magyar Kurir* 1790. szept. 17. 1065/1072. l.

az elysiumi formába öltöztetve) és gúnyos szavakat mond „felső világbéli Magyar Tudósaink”-ról „kik le-ülnek ugyan a’ Kementze mellé, szorgalmatosan dohányoznak, tubákolnak, sétálnak, de hogy holtig tudósoknak maradjanak, semmit sem írnak, — és kivált újságokon — Isten őrizz! nem kapnak — az egész Oskolával tsak a’ régi *Despotica Monarchia*⁵¹ mellett maradnak.”

Ez az első cikk sem teljesen ártatlan tehát akkor, amikor a rendi ellenállás még nem egyezett ki az uralkodóval és a „*Despotica Monarchiával*”.

Még nyíltabban támadja az önkénykedő kormányt és szerveit a második cikk.⁵² Ismeretlen érkezik az alvilágba és mert ott is „a’ Nemzetek között pártütés lévén”, legott a Politzájhoz kísérik, az irányítja el az érkezőket, „hogy a’ tsendességben lévő Nemzetek a’ zenebonásokkal öszve ne elegendjenek.” Az ujonjött Mózesnek nevezi magát és azt mondja, hogy a felvilágban Historiát írt... Kháron már beengedi a hajójába, de a Politzáj Komisszárjának feltűnik nagy hasa — felvágja s abból újságok hullanak ki: *Erlangi újság*, *Gratzi Paraszt Újság* és *Nágvídi Újság*. Kacagásra fakadnak a rendőrök: miért jöttél ide, hiszen az újságokat most nagyon keresik a felső világban! Mire Mózes: „Uraim! én tsinosan hazudni nem tudtam — igazságot írni nem szabad — s a’ mi szabad volt-is, hidegen találtam...” végül is a hazudni nem tudó újságíró éhen halt és az alvilágba jutott.⁵³

A két kifogásolt cikk talán alkalmas annak általános jellemzésére, hogy az elysiumi formában — amelyet SZACSVAY a Neuwiedben megjelenő *Gespräche im Reiche der Todten*-ből vett át — hogyan lehetett nagyon-nagyon személyes satirikus célzásokat elhelyezni a való életre, a való politikára. Mai szemmel leleplező erejüket csak a kor mindenkori, mindennapi helyzetébe visszaképezelve érthetjük meg. De modern újságíró is szellemes glosszáknak fogadná el őket. És bizonyos, hogy ezt a műfajt a kortárs magyar újságírók — bár ismerték és bizonyára szívesen olvasták a neuwiedi újságot,⁵⁴ amelyet még 1810-ben is magyarra fordított mellékletként jelentetett meg KULTSÁR István — nem használtak olyan mértékben mint SZACSVAY, aki nemcsak szorgalmasan fordítgatta a *Magyar Kurír* számára, de önállóan, saját híreinek kereteként, meg véleményének burkolt kimondására is adaptálta.

Valószínű, hogy a halotti beszélgetések műfaji és tartalmi értékének felismeréséhez a jozefinisták segítettek SZACSVAYt. Maga II. JÓZSEF már uralkodása kezdetén a sajtóval és a cenzúrával foglalkozva rámutatott, hogy „az ún. elysiumi beszélgetések és a szabadkőműves iratok közül sokban egészséges morál van.”⁵⁵ És az előbb elemzett egyik kifogásolt cikkben el is árulja, hogy az újságíró MÓZES által használt külföldi lapok közt milyen fontos helyen áll

⁵¹ Aláhúzás az eredetiben. D. B.

⁵² *Magyar Kurír*. 1790. nov. 21. Címe: *Az Elyseiumból*.

⁵³ GORIUPP A. feljegyzése szerint ezt a bevezető részt a cikk HATZFELDnek készített fordításából kihagyták!!

⁵⁴ A neuwiedi újság hazai elterjedéséről I. D’ESTER Karl: *Egy német újság magyarországi pályafutása*. Magy. Könyvszle. 1925. 363—367. l.

SZACSVAY halotti beszélgetéseinek hatását a francia forradalom eszméinek terjesztésében több példán elemzi ÉCKHARDT i. h. ECKHARDT véleménye is az, hogy a forradalmi eszmék terjesztői közt az újságírók között SZACSVAY volt az első. A beszélgetések jelentőségére a magyar politikai újságírás kialakulása szempontjából rámutat DÖRNYEI Sándor id. kéziratoss disszertációja. Jelentőségüket a cikkforma magyarországi kialakulása szempontjából hangsúlyozza: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 26—27. l.

⁵⁵ SASHEGYI: Századok, i. h.

a *Nájvidi Ujság*. A mellette említett *Erlangeni Ujság*ot pedig egyenesen JÓZSEF engedélyével terjesztették bécsi utánnomásban.⁵⁶

Egyáltalán valószínű, hogy SZACSVAY a francia irodalmat és a Franciaországban terjedő forradalmi eszméket nem közvetlen tapasztalásból vette, hanem a — részben hivatalosan támogatott, részben a józsefi enyhítések jóvoltából könnyebben érvényesülő — jozefinista hírlap- és pamfletirodalomból. JAKAB Elek minden bizonnyal téved SZACSVAY születési idejét és ennél fogva tanulmányai és tanulmányútjai sokoldalúságát illetően is. Nem születhetett 1752-ben, mint JAKAB írja. Csak 1780-ban fejezte be tanulmányait a pozsonyi evangélikus liceumban, ahol egyébként TÁLLYAI kurzustársa volt.⁵⁷ GYARMATHI levelének⁵⁸ az a része, amelyben „szegény diák”-nak nevezi, valószínűleg valóság. Az újságírás a fiatal, vagyontalan kisnemesnek megélhetési forrás lehetett, amint az iskola falai közül kikerült s talán még joggyakorlatát befejezte. Aligha volt Párizsban, mint JAKAB hitte, hiszen oda az utazgató magyarok közül ekkor csak a gazdagok, a TELEKI Józsefek és hozzá hasonlók juthattak el. Nem járt Németországban sem, Svájcban sem — oda csak teológusokat küldtek a protestáns egyházak. Bécsben is csak alkalmilag járhatott s így az ottani szabaddkőműves páholyt sem ismerhette, ahol Jakab szerint a császár „kabinettitkárával” ismeretséget kötött.

1779-ben vagy 1780-ban még bizonyosan nem, de talán 1–2 évvel a DÖRNYEI által feltételezett időpont előtt mégis már a *Hirmondó* szolgálatában állt. Ideje sem lehetett előtte tanulmányútra, ha csak nem fogadjuk el, hogy 1784-ben valóban 32 éves volt már — de akkor miből élt, mivel foglalkozott addig? Harmincéves fejjel lett egyszerre újságíró? Ilyen meglett emberhez illett-e SZACSVAY harcias hangja, tréfás satírja?

Valószínűbb, hogy a lap azonnal, már az iskola után megélhetési forrása volt, az újságírást hivatásának tekintette, már csak anyagi szükségből is. A pozsonyi küzdelem kedvezőtlen kimenetele tette azután számára az újságírást az egyetlen lehetséges kenyérkereső foglalkozássá. Évekig tartó külföldi tanulmányút helyett iskolai végeztével azonnal ennek szentelte magát. Politikai, világnézeti, irodalmi, sőt alighanem műfajbéli mesterei a német felvilágosult és jozefinista írók voltak; röpiratait is német közvetítéssel nem olasz eredetiből fordította (ha egyáltalán volt ilyen). Párizsból nem személyes élmény alapján tudósított, nem is saját levelezők útján mint JÁSZAI hitte (i. m.!) — aki naivul mindig elfogadta „saját levelezőtől” vett hírnek azt, amiről az újság mint levélbeli tudósításról írt. Forrása legtöbbször a *Neuwieder*.

SZACSVAY és a cenzúra viszonyában a végkifejlet előtt már csak egy újabb fordulat történt.⁵⁹ 1792 február 24-én SAUER államtanácsos előterjesztést tett a magyar lapok cenzúrázásának újbóli felülvizsgálatára és az erről folyó tárgyalások következménye az volt, hogy a cenzúrát visszaadták a kancelláriának, mégpedig IZDENCZY javaslatára, aki habozás nélkül teljes nyíltsággal azzal indokolja, hogy két évvel előbb csak azért adták a cenzúrát újra SZEKERES kezébe, mert PÁSZTHORYval, a magyar kancellária irodalmi referensével szemben bizalmatlanok voltak. PÁSZTHORYt közben leváltották, most már LÁNYI

⁵⁶ SASHEGYI: I. m. STRASSER, Kurt: *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit*. Wien 1962. 40. l.

⁵⁷ CSAPLOVICS János, a pozsonyi szlovák akadémiai könyvtár igazgatója szíves közlése.

⁵⁸ V.ö. DÖRNYEI i. h.

⁵⁹ GORIUPP: i. m. 8. l. SASHEGYI: I. m. 148–150: l.

a referens, nincs tehát akadálya annak, hogy a cenzúrárt újra a kancelláriára bízzák. A hatóságok hatásköre, amely mindig a hatalmi helyzet szerint alakult, megint visszabillent kiindulópontjára, oda, ahová első ízben HERMOLAUS feljelentése lendítette.

A bizalmas bécsi iratnak (ti. a SAUER-féle előterjesztésnek) van egy része, amely a bécsi magyar újságokat jellemzi. A *Magyar Hirmondót* (ez a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* folytatása) KEREKES szerkeszti, munkatársa GÖRÖG, a fiatal KOLLONITS gróf udvarmestere. Mindkettő szerény és értelmes ember, de újságjuk túlságosan passzív, nem ismerteti kellőképpen a legfontosabb intézkedéseket „und landesväterlichen Anstalten” s ezért a lapjuk nem is eléggé érdekes, nem is eléggé olvasott, fenn sem tarthatná magát, ha TELEKY, az erdélyi kancellár, és gróf SZÉCHÉNYI nem támogatná. KEREKES TELEKY házában lakik.

Velük szemben „Szatsvay ist der Verfasser der anderen hungarischen Zeitung, er steht ganz unter dem Einfluss des Grossing, ohne dessen Wissen und Mitwirkung er nichts unternimmt.”⁶⁰

SAUER szavai nem hagynak kétséget aziránt, hogy a grófi nevelők, a kancellár barátai sokkal megbízhatóbbak az ő szemükben, mint SZACSVAY, aki csak GROSSINGERRE hallgat — arra a GROSSINGERRE, akit JAKAB Elek is SZACSVAY legfőbb protektorának tüntetett fel és aki a hivatalos iratokban SZACSVAYVAL kapcsolatban itt fordult elő először. És SZACSVAY helyzetét Pozsony óta ez határozza meg döntően: nem antiklerikalizmusa választja el döntően kortársaitól, hiszen GÖRÖG és KEREKES is kimondják véleményüket a rossz papokkal szemben,⁶¹ nem is az, hogy azok kétségtelenül műveltebbek, a franciás szellemű magyar felvilágosodás irodalmi áramlatával közelebbi kapcsolatban állnak — hanem társadalmi és politikai elhelyezkedése. A „szegény diák”, a mesterségéből élő újságíró marad alul nemcsak méltatlan támadóival, a Hermolauosokkal és másokkal, hanem a vele lényegében egyformán gondolkodó, de a rendi kapcsolatokból nem kiszakadt, az előkelő pártfogókon át a kormányhivatalok előtt is megbízhatóbbaknak látszó, nála korban és tapasztalatban is érettebb ellenfelek mögött. Jellemző, hogy GÖRÖG és KEREKES szemében az újság jövedelme nem saját rendelkezésükre álló bér vagy nem csak az, hanem olyan kereset, amelyet pályadíjakon, jutalmakon, tehetséges fiatalok támogatásán át kell a nemzetnek visszajuttatni. Kétségkívül erkölcsi magasrendűségük jele ez — de osztályhelyzetüké is. Ők nem tollukból éltek, vagy nem csak abból.

SZACSVAY lapja a kancellária megkerülésével indult meg — betiltása viszont a kancellária műve. Persze, ez a kancellária, LÁNYIVAL, mint cenzorral, más, mint a megelőző, amelyben PÁSZTHORY volt az illetékes referens. De a hivatali kontinuitás jelenlétét mutatja, hogy a betiltás alapját képező ügyben nyíltan kedvezőtlenebb elbánásban részesült SZACSVAY, mint a másik bécsi magyar lap szerkesztői. Nyilvánvaló, hogy a betiltásra okot adó tény ezúttal is ürügy volt: SZACSVAY személye s az általa képviselt irány volt célbavéve, éppúgy, mint néhány évvel előbb HERMOLAUS esetében.

Közismert tény, hogy a *Magyar Kurirt* a francia király pörének tárgyalásáról közölt tudósítás miatt tiltották be, majd vették el SZACSVAYTÓL.⁶²

⁶⁰ Privatbibliothek Fasc. 30. 559, 560. GORIUPP Alice kivonata.

⁶¹ KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hirmondó*. i.h.

⁶² FERENCZY: i.m. 44—46. l. GORIUPP: i.m. 10—11. l.

Az újság 1793. évi 1. számában közölte a király kihallgatásáról szóló cikket, annak ellenére, hogy azt a cenzor eredetileg törölte. A cikk önmagában véve is kellemetlen hatást kelthetett Magyarországon, de rosszul is volt fogalmazva (schlecht abgefasst.) Tudjuk, hogy ez alatt azt értették, hogy a „Sie” megszólítást „kegyelmed”-nek fordították a magyar cikkben, ami királlyal szemben tiszteletlenségnek számított. A kancellária január 3-án jelentette, hogy ezért a *Magyar Kurirt* betiltotta.

SZACSVAY védekező beadványa feltárja mindazokat a nehézségeket, amelyekkel hat éven át lapja fenntartásáért a hatósági zaklatásokkal szemben meg kellett küzdenie.⁶³

Váratlanul érte feleségével és gyermekével, hogy kenyerétől megfosztották. Kéri, hogy a felség rendelje el, hogy a vele szemben egyedül illetékes hatóság, az alsóausztriai Landesregierung vizsgálja felül ügyét. Elmondja, hogy II. JÓZSEF dicsőséges uralkodása alatt kezdte újságját és az uralkodó megvédte minden igaztalan támadással szemben — ezt a rendőrigazgatóság is igazolhatja. (A HERMOLAUS-esetre gondol?) Hat év alatt a *Magyar Kurir* 30 000 forinttal növelte a kincstár bevételét, 14 000 forintot keresett rajta a nyomda. Jóllehet a cenzor a kancellária hivatalnoka volt, az ő közvetlen hatósága az alsóausztriai Landesregierung. Az közölte vele a rendelkezet, többek között azt is, hogy amit cenzúra nélkül akar lapjában közölni, azt a *Wiener Zeitung*ból vagy más megengedett lapokból kell vennie. Ezt a rendelkezést a cenzor nem tartotta tiszteletben, mindenfélét törölt, ami más lapokban megjelent.⁶⁴ Így a betiltást okozó cikk is megjelent a másik magyar újságban, melyet a kancellária egyedül az ő (Szacsvay) elnyomására engedélyezett⁶⁵ — és ugyanaz a cenzor engedélyezte azt a cikket, amelyért őt büntetik. Mégpedig 8 oldalt törölt a cenzor az expedíció napján d.u. 2 óraker, amikor 5-kor a lapokat el kellett küldeni. A lapokat pedig ki kellett nyomtatni előre, mert „die Buchdruckerey-gesellen, mit welchen man ohnedies selbst in Werktagen nicht heiklich genug umgehen kann, um so mehr in einem Neujahrstage sich nicht gerne einschränken lassen wollen.” Látván, hogy a kifogásolt cikk a *Magyar Hirmondó*ban is megjelent, szétküldte a lapját. Erre következett a betiltás.

A beadvány a lapszerkesztés technikai körülményeinek, a bécsi hatósági formák és eljárások jellemző részleteinek felsorolása mellett világossá teszi, hogy Szacsvay évek óta hátrányosnak látja helyzetét a másik magyar lappal szemben. És ha nem is szószerint igaz, hogy a *Magyar Hirmondót* csak az ő bosszantására engedélyezte a kancellária — az bizonyos, hogy a kancellária megkerülésével lapot indító SZACSVAY már csak a hivatali érzékenység miatt is hátrányosabb helyzetben volt a kancellária tudtával és beleegyezésével indult másik lappal szemben, amely azonkívül legalábbis kezdetben — a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1789-ben indult — a kancellária politikai vonalához is közelebb simult.

A kancelláriának SZACSVAY kérésére adott véleményéből még néhány érdekes részlet tűnik elő.⁶⁶ Csak most derült ki, hogy GÖRÖG és KERÉKES is

⁶³ Kanc. 239/1793. Az eddig sehol sem ismertetett részleteket GORUPP Alice kivonatából közlöm.

⁶⁴ Aláhúzás tőlem. D. B.

⁶⁵ Kiemelés tőlem. D. B.

⁶⁶ Kanc. 341/1793.

megkerülték a cenzúrát. A LÁNYIHOZ revízióra került fogalmazványban a királyt illető kritikus passzus még nem volt benne. A kancellária annak a véleménynek ad kifejezést, hogy *mindkét lapot* be kellene tiltani. GÖRÖG éppoly bűnös, mint SZACSVAY. De (itt következik a hivatali elbírálás szuverén lehetőségeinek a felhasználása) a két lap együttes betiltása visszatetszést keltene, tehát a *továbbiakig* a *Magyar Hirmondót* hagyják meg, de mindkét laphoz állítsanak új, megbízható szerkesztőt.

Egy következő irat⁶⁷ jelzi, hogy SZACSVAY tekintetében megtették az intézkedéseket, GÖRÖGÉKET azonban — bár az általuk hangsúlyozott érdekeket nem ismerik — az engedély megvonása helyett csak pénzbüntetésre ítélik, mert első esetben hibáztak, nem ismételten, mint SZACSVAY (!) Tehát megint más indokolás !! Ezt a pénzbüntetést is elengedik április 14-én, miután GÖRÖGÉK egy újabb hosszú kérvényben összes közérdekre fordított kiadásait felsorolják.

SZACSVAY tehát már Pozsony óta halmozott „bűnei” miatt végleg egyedül marad. Ebben antiklerikalizmusa, forradalmi szimpátiái éppúgy részeseek, mint újságírói kvalitásai, melyekkel több sikert ért el, mint magyar kortársai együtt. De főleg azért maradt egyedül, mert a mindenkori hatalmi helyzet úgy hozta magával, hogy sem a dinasztikus, sem a rendi érdekekkel nem tudott teljesen harmonizálni. Amikor — 1792-ben és 1793-ban — ezek kompromisszum alapján újra egybefonódtak és a politikai agitációt évtizedekre lehetetlenné vagy elvesztéssel járó kockázattá tették, a Szacsvay-féle újságszerkesztési mód éppoly lehetetlenné vált, mint a cikkeiben hirdetett eszmék további terjesztése az újságokban.

Ha SZACSVAY tovább szerkeszthette volna a *Magyar Kurirt*, lapja elkerülhetetlenül a magyar jakobinusok hivatalos orgánumává válik. SZACSVAY személye és sorsa már előrevetítette a túrhetetlen helyzetbe került jozefinista értelmiségiek és a rendi ellenállás következetes híveinek végzetes találkozását, amely a jakobinus-mozgalomban robbant ki és lobbant el.

IV. Ki volt Grossinger?

SZACSVAY a debreceni református kollégiumban végzett tanulmányai után Bécsbe került az egyetemre bölcésznek, ott „a szabadkőművesi páholyban megismerkedett a II. JÓZSEF császár kabinettitkárával, GROSSINGERREL, és ezen ismeretségnek eredménye lett, hogy később egy bécsi magyar hirlap szerkesztésére fölszólított”⁶⁸ — JAKAB Eleknek ezt a családi hagyományból szerzett értesülését átvette FERENCZY és nyomában a SZACSVAYVAL és a *Magyar Kurirral* foglalkozó egész további irodalom.⁶⁹

Láttuk, hogy JAKABNAK SZACSVAY koráról és tanulmányairól adott felvilágosításai valószínűleg tévesek, aligha volt 1786 előtt tartósan Bécsben és szabadkőműves legalább akkor még nem volt. De GROSSINGGAL vagy GROSSINGERREL való kapcsolatáról a hivatalos iratok is tudnak. Jogos a kérdés, ki volt ez a GROSSINGER nevű barátja, helyesebben melyik GROSSINGERREL állott kapcsolatban.

⁶⁷ 1304/1793. Kanc.

⁶⁸ i. h.

⁶⁹ FERENCZY: i. m. 39. l. ECKHARDT: i. m. 103. l.

Mert GROSSINGER Ferenc komáromi hentesmester és városi tanácsosnak, GROSSINGER Keresztély dragonyos katona fiának egy testvére és három gyermeke volt: testvére GROSSINGER János, tudós geológus, gyermekei József, Ferenc Rudolf és egy leány.⁷⁰

A két fiú, éppúgy, mint nagybátyjuk, tanulmányaik után a jezsuita rendbe léptek. GROSSINGER János 1723-ban született Komáromban, 1762-ben a nagyszombati papnevelő igazgatója, 1769—1770-ben kassai konviktusi igazgató, 1771—1773-ban tábori pap Olaszországban, 1780-tól a komáromi óvár lelkésze, ott halt meg 1883-ban.

József 1751-ben, Ferenc Rudolf 1752-ben született. Rudolf, a fiatalabb testvér, látványos karriert futott be. Nemesi, vagy éppen bárói címet nem szerzett ugyan, mint azt később szeretne hangoztatni, de a komáromi jezsuita gimnáziumban, majd Győrben és Nagyszombaton végzett tanulmányok után 1773-ban Budán hitszónok, majd rendje ugyanazon évben történt feloszlatása után Olaszországba, majd Bécsbe került. Bemutatták Mária Teréziának, aki parancsot adott, hogy a feloszlatott jezsuita-rend tagjai közül azokat, „die Kopf und Willen hätten” támogassák és helyezték el. Wodzeck szerint — aki azonban GROSSINGER szélhámoságának egyik áldozata s ezért elfogult — nők kegyén keresztül jutott báró BINDER titkos tanácsos bizalmába s rajta keresztül közvetlen kapcsolatba a királynővel, aki udvari titkári címet (Hofsekretair) adott neki és 600 Ft kegydíjat. Állást nem kapott, alkalmi munkát juttatott neki a királynő, azzal, hogy előbb mutassa meg mit tud. Egy sor könyvet írt, amelyeket azonban tulajdonképpen francia brosúrákból és újságcikkekből fordított és saját neve alatt adott ki. II. JÓZSEF trónralépése után titkári címét és fizetését elvették, amellet szélhámoságaiért előbb Bécsből, majd az összes tartományokból kiutasították. Ekkor harminc éves volt. Halleban majd Berlinben élt. Halleban tette fel a koszorút kalandori pályájára: Rózsarend elnevezéssel titkos társaságot alapított nők számára. A nők körében már Bécsben szerzett népszerűségét (azt is híresztelte, hogy Mária Terézia törvénytelen fia) kamatoztatva előkelő neveket állított előtérbe s azok vonzóerejét felhasználva vagyonos és urhatnám dámák „tagdíjaiból” vagyont jelentő összegeket vett be. Női folyóiratokat is adott ki, *Flora ein Journal für Damen* és *Monatsschrift für Damen* címmel.⁷¹ Végül Berlinben 1787-ben *Staatenjournal* című lapot indított, azzal a büszke bevezetéssel, hogy *Schlözer Staatsanzeigeneinél* átfogóbb és jobban értesült folyóiratot kíván indítani. Valójában a *Staatenjournal*nak három irányú volt a tartalma: innen-onnan átvett felvilágosult irányú (főleg gazdasági tartalmú) értekezések, öndicsérő és önvédő cikkek, végül egy a magyar közjogot bíráló tanulmány.

Nem valószínű, hogy GROSSINGER Rudolf szabadkőműves lett volna. A *Staatenjournal* 1787-i 6. számában⁷² durván kikel az illuminátusok és a

⁷⁰ A GROSSINGEREK életrajzának egykorú forrása : Friedrich WODZECK: *Leben und Schicksahl des berühmten Franz Rudolf Grossing, eigentlich Franz Matthäus Grossinger genannt*. Frankfurt und Leipzig 1789. V.ö. SASHEGYI, i. m. 113—114. l. U. a. századok, i. h. Robert GRAGGER: *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone*. Berlin—Leipzig 1923. 25—34, 81. l.

Az irodalom ingadozik a GROSSING és a GROSSINGER név között. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi a helyes: az előbbit eredetileg VON GROSSING formában használta maga Rudolf, de ehhez joga nem volt. (L. alább.)

⁷¹ L. a fenti forrásokon kívül Hugo LACHMANZKI: *Die deutschen Frauenzeitschriften des achtzehnten Jahrhunderts*. Berlin 1900. 66. l.

⁷² Megj. 1787. jún. 306—316. l.

szabadkőművesek ellen, — de a jezsuiták ellen is, bevallva egyben, hogy maga is az utóbbiak közé tartozott. A következő számban „Auf Verlangen eingerückt” bevezetéssel egy névtelen író „aus der Loge von O. im Namen aller Söhne der W[itwe]” visszaautasítja a szabadkőművesek elleni támadást és kijelenti, hogy GROSSINGERT sohasem fogják szabadkőművesnek elismerni.⁷³ Nem valószínű, hogy a Rózsarenddel űzött szélhámosságot — amely végelemzésben a szabadkőművesek nyomán keletkező számtalan 18. századi titkos társaság karikatúrája⁷⁴ — igazi szabadkőműves elkövette volna.

GROSSINGERnek a leleplezés elől kellett Halleből Berlinbe menekülnie. Onnan hasonló körülmények között tűnt el. Már csak arról hallunk, hogy 1789-ben Kufsteinbe zárták és ott is halt meg.

GROSSINGER Rudolf főműve a *Jus publicum Hungariae unica complexum dissertatione*, amely 1786-ban, impresszuma szerint Halleban, a kor nyomtatványait azonban mégiscsak jól ismerő BALLAGI szerint Pesten jelent meg.⁷⁵ Nem önálló munka, WODZECK szerint vagy egy PARNITZKY nevű zólyomi nemes, vagy „ein gewisser BENZUR” írta.⁷⁶ GROSSINGER maga előszavában 10 évvel korábbra antedatálja a könyv megírását s azt állítja, hogy MÁRIA TERÉZIA kívánságára készítette.

A mű irányát és felfogását jól jellemzi kirohanása Werbőczy ellen: „Quid jam Werbőczy deferens Gens Inclyte Hungariae? an posteaquam ea, quae tuae hactenus substracta fuerunt notitiae, in apricum educantur, in nefanda scelerati hominis verba utra quoque jurabis? Major aequiorque de Te mihi constat opinio. Hungara Gens aequi justique nunquam non fuit amantissimus, et si unquam a laudabili hac recessit consuetudine, non id sua factum est culpa, sed eorum scelere, qui Iniquitatem aequi, justique nomine obtulerunt. Ejura itaque, in quae jurasti: Werbőcii verba, et praejudicium, quae perfidus homo [!] induxit, tenebra excute. Fruere lumine, quod depulsa errorum nube suo restituta vigori Veritas redeuntibus in gratiam propinat, et exuto licentiae tegmine libertatem induce, Te et Rege tuo dignam.”

WERBŐCZY ócsárlásában szinte hajlandók volnánk egyetérteni GROSSINGER-rel. Hiszen a jozefinista felvilágosodás haladó vonásait az egykori művelt magyarok, a franciás kultúrájú nemesek, az aufklerista értelmiségiek is magukévá tették. Persze, a mű célja a magyar rendi ellenállás letörése, a császári korlátlan jog védelme volt. De kétségtelen, hogy a szerzője (vagy fordítója), ha az anyagi és társadalmi siker elkapatott kalandorrá nem teszi, ugyanolyan szerepet játszhatott volna, mint BRETSCHNEIDER, HOFMANN Lipót Alajos.⁷⁷ vagy mások. A kor jellegzetes alakja a hol őszinte, hol garázda kalandor: TRENCCK, CASANOVA, CAGLIOSTRO. És különösen beleillik ebbe a kiegyensúlyozatlan, de nagyon értelmes és művelt embercsoportba az exjezsuita, aki előtt a rend feloszlatása a biztos karriert vágja el. A visszaélésre ráébredve vallásból és istenből kiábrándul. Ha elég erős, új eszmét keres a valláson kívül vagy éppen ellene — ha nem, azt hiszi, hogy a visszaélés, a kétszínűség a

⁷³ 7. Heft. 102—103. l.

⁷⁴ „Ordenssucht breitete ihre mächtigen Schwingen über Teutschland, und man musste entweder in einem Orden initiirt seyn, oder den Anspruch an *bon ton* verlieren.” WODZECK, i. m. 69. l.

⁷⁵ BALLAGI: i. m. 78—80. l.

⁷⁶ BENZUR József, híres jogtanár többek közt egy a *ius placetit* védelmező JÓZSEF-korabeli broszúra szerzője.

⁷⁷ V. ö. Gragger: i. m. 25—34. l.

kötelező és a helyes. Nagyratörésében elveszti a mértéket és a biztos talajt. Lehet, hogy GROSSINGER sem a legaljasabb képviselője a típusnak. Említettük, hogy életrajzírója elfogult.

És munkáit komolyan vették. Közjogi könyve ellen a rendi alkotmány szellemében cáfolatot írtak Magyarországon.⁷⁸ Az 1787-i *Staatenjournal*ban megjelent ugyancsak magyar rendiségellenes cikkét 1790-ben egy porosz röpirat vitatja.⁷⁹ Magát a *Staatenjournalt* 1787-ben több bécsi könyvkereskedő hirdeti.⁸⁰ — noha a szerkesztő Bécsből ki van utasítva és ott állítólag nem kívánatos személy.

A valószínű az, hogy mind őt, mind bátyját, Józsefet állandóan foglalkoztatták jozefinista illetőleg dinasztikus iratok készítésével és fordításával. Különösebb megbízás nélkül is érdemes volt ilyen iratokat írni és terjeszteni. Mindenesetre VAN SWIETEN cenzúrája nem bántotta őket, sőt, ha ő cenzúrázta, javíttatott, segített rajtuk. És úgy látszik, ez a fajta „pártosság” az uralkodónak sem volt ellenére.⁸¹ A bécsi WUCHERER-nyomda másodrendű aufkleristák iratainak tömegét adta ki,⁸² de nagy nyomdászok is terjesztették ezt a felvilágosult, reformista, antiklerikális és rendiségellenes anyagot, például TRATTNER János Tamás.⁸³

A kisebb jelentőségű jozefinista pamfletírók közt van a helye GROSSINGER Rudolf sokkal szerényebb pályát megfutó bátyjának, Józsefnek. Nagyszombatban tanult, Egerben lett tanár, majd 1773-ban Bécsbe került. 1785-ben foglalkoznak vele először a bécsi hatóságok,⁸⁴ s ekkor még úgy látszik, a magyar nemesi mozgalom érdekében írt és másolt. Később IZDENCZY pamfleteket írat vele,⁸⁵ s ilyen alkalmazásába maga a császár is beleegyezett. Főműve az *Irrthümer der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes*.⁸⁶ GROSSINGER József messze túlélte a józsefi évtizedet, valószínűleg II. LIPÓT alatti kegyvesztettsége miatt ment Grácsba, ott halt meg 80 éves korában. Orvosi és nyelvtudományi tanulmányokat is folytatott, kéziratok hagyatékában — amelyet a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz — szumátriai, maláj, braziliai, perui és mexikói indián, jávai szótárak és nyelvtanok vannak.

A két aufklerista GROSSINGERT sokszor összetévesztik, WURZBACH lexikona is vegyesen tulajdonítja könyveiket hol egyiknek, hol másiknak. Lehet, hogy vagy mindkettő, vagy József szándékosan adott tápot ennek a névcsereinek. Mert ezen az alapon sikeresebb és tehetségesebb bátyjának adhatta ki magát. És mindenesetre bátyja „hagyatékából” vette fel a „kabinettitkár” címet (Rudolf valóban viselt „Hofsekretair” címe után), amely őt sohasem illette meg.

Mint már egy fentebbi utalásból láttuk, kétségtelen, hogy SZACSVAY barátja GROSSINGER József volt, nem Rudolf, aki 1787-ben, a *Magyar Kurir* indulásakor már régóta elköltözött Bécsből s amellet pamfletjaiban és lapjaiban hol oktató, hol korholó, de mindig tiszteletlen hangon írt II. JÓZSEF

⁷⁸ SASHEGYI: i. m. 172. l.

⁷⁹ BALLAGI: i. m. 529—530. l.

⁸⁰ *Wiener Zeitung*. 1787. 33. sz. 970, 1081. l. 36. sz. 1079. l. 40. sz. 1205. l.

⁸¹ SASHEGYI: i. m. 46. l.

⁸² BALLAGI: i. m. 113—128. l.

⁸³ GIESE, Ursula: *Johann Thomas Edler von Trattner*. Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel. 1960. 16. évf. dec. 22. 101. a. sz. kül. 2239—2275. l.

⁸⁴ SASHEGYI: i. m. 113—114, 133—135. l.

⁸⁵ SASHEGYI: Századok i. h.

⁸⁶ Megj. 1790. v.ö. GRAGGER: I. m. 81. l.

ellen. Mégis lehet, hogy továbbra is foglalkoztatták, mindenesetre erre látszik mutatni közjogi műve, amelyet csak megrendelésre írhatott és amelyet Pesten nyomtak ki, meg *Staatenjournaljának* bécsi kelendősége.

SZACSVAY maga a GROSSINGERREL való barátságát sehol sem említi. Az egyetlen GROSSINGER, akit említ, a tudós geológus, GROSSINGER János, a két testvér nagybátyja.⁸⁷

Az akták vallomása azonban szoros kapcsolatról, kollaborálásról tud GROSSINGER József és SZACSVAY között, tehát a baráti viszonyt és az írói és politikai kapcsolatokat igazolja.

1791. március 10-én GROSSINGER egy „allerunterthänigste Note”-t intéz a császárhoz. Az itteni magyar újságíró SZACSVAY, mondja benne, „hat dem Höchstseligen Monarchen durch mich mehrere wichtige Schriften in Betreff des Königreiches Ungarn eingeschicket; worüber Allerhöchstdieselben jederzeit Ihre allergnädigste Zufriedenheit äussern geruhten.” Erre a régi kapcsolatra hivatkozva mellékelte egy iratot, amelyet a Felség bírálata alá bocsát, mielőtt az újságban (a *Magyar Kurirban*?) közzétenné. Az irat címe: *Beantwortung der Frage: Welche sind die Hauptursachen des jetzt in Ungarn so schnell überhand nehmenden Mangels an Nahrung für Menschen und Viehe.*⁸⁸

Ugyanez év szeptember 9-én IZDENCY MÁR ÓVJA II. LIPÓTOT GROSSINGER Józseftől, aki haszontalan ember. De ugyanekkor elismeri, hogy II. JÓZSEF bízott benne és alkalmazta a rendőrségnél. IZDENCY itt említi, hogy GROSSINGER József Magyarországon kabinettitkárnak adja ki magát. Javasolja, hogy az udvarnál való további alkalmatlankodástól tiltsák el.⁸⁹

De úgy látszik, GROSSINGER pillanatnyilag erősebb volt a hatalmas tanácsosnál, vagy átmenetileg megbocsátottak neki, mert 1792. szept. 25-én és okt. 9-én fizetésemelést, majd előleget kér. És ugyanezen év november 10-éről keltezett jelentésében II. JÓZSEF rendszereznek és a francia forradalomnak az összefüggését fejtegeti. Utolsó levele 1793. január 5-én kelt és ezzel zárul: „selbst meine geschworenen Feinde sagen mir es frei ins Gesicht, dass ich seit 8 Jahren ohne allen eigenen Vortheil ein wirklicher Martyrer der gerechten Sache für den Monarchen und den Staat gewesen seye.”⁹⁰

Kétségtelen, tehát, hogy SZACSVAY ismerőse a GROSSINGER-testvérek között József volt. Lehet, hogy valóban ő pártfogolta eleinte Bécsben s lapja szerkesztéséhez is adott tanácsokat. Valószínű az is, hogy a GROSSINGEREKEN keresztül — és nem szabadkőműves alapon — került SZACSVAY a bécsi jozefinista írók társaságába, s mint ők, fordított és írt röpiratokat, pamfleteket.

Személyesen ez az összeköttetés azonban aligha vált javára. IZDENCY, ki, mint láttuk közvetített II. JÓZSEF és GROSSINGER között, kitől a megbízásokat vette nemcsak ő, de öccse is, még pedig még akkor is, amikor már Bécsset elhagyta — kíméletlenül megtagadta őt LIPÓT előtt.

A már Pozsony óta a rendi nemesek, az egyház és a hivatalok által más-más okból de egyformán bizalmatlanul tekintett SZACSVAYNAK a pamfletíró kis-jozefinisták társasága nem emelhetette a tekintélyét. Az újabb bécsi magyar lapalapítások egyik elindítója minden bizonnyal éppen a bizalmatlanság az első bécsi magyar lappal szemben. És ez magyarázza, hogy az első alkalmat

⁸⁷ *Magyar Hírmondó* 1786. márc. 25. 127. l.

⁸⁸ Privatbibliothek. Fasc. 5.

⁸⁹ Privatbibl. Fasc. 6.

⁹⁰ Uo. Fasc. 23.

felhasználják SZACSVAY megbuktatására. A *Magyar Hirmondó* szerkesztői a felvilágosodást és a francia forradalmat ugyanolyan rokonszenvvel kísérték, mint ő. De személyükben a helyreállt feudális-dinasztikus rend kevesebb kivetnivalót talált.

E tanulmány célja SZACSVAY életére és a *Magyar Kurira* tartozó néhány adat felsorakoztatásán és a felhasználhatóság szempontjából való kritikai felmérésén túl az volt, hogy kimutassa, mennyire hatott a mindenkori sajtópolitika a korai magyar sajtó egyes orgánumaira, sőt azok egymás közti viszonyára is. A mindenkori gazdasági-politikai-történelmi helyzet, vele párhuzamosan az egyes hatóságok felfogása és ügykezelése, sőt az egyes hatóságok egymás közti politikai, vagy csak tisztán hivatali természetű súrlódásai egy-egy, sokszor sorsdöntő, intézkedést váltottak ki.

Ezenkívül azt hisszük, sikerült felhívni a figyelmet a következőkre:

1. SZACSVAY lapja Bécsben néhány hónapig szabadon, a pozsonyi sajtónál sokkal rugalmasabban írhatott vallásról, sajtópolitikáról, államjogi kérdésekről.

2. Ez a szabadság hamarosan véget ért, mégpedig sajtóságos módon a magyar „tartományi” hatóság győzelmével.

3. Az első támadás egyházi részről érte a *Magyar Kurirt*, de alapja politikai, mégpedig a magyar rendi politikában rejlő volt.

4. SZACSVAY egyfelől, egyházi és világi „Méltóságok” másfelől már Pozsonyban is ellentétbe kerültek. SZACSVAY valószínűleg TALLYAI ismert lapalapítási kísérletei nélkül is elvesztette volna állását.

5. A kancellária SZACSVAYVAL szemben a második bécsi lapot részesítette előnyben és ez a hátrányos helyzet többszöri — a hivatalok rivalizálását és a politikai helyzet alakulását jellemző — cenzorváltozások között is egyformán megmaradt.

6. A szerkesztők között SZACSVAY volt az egyetlen ortodox jozefinista (és vallásilag a két katolikussal szemben az egyetlen református).

7. A kancellária csak későn vette észre, hogy a *Magyar Kurir* betiltására szolgáló jogcím alapján a *Magyar Hirmondó* ellen is el lehetett volna járni. Döntését ezért ismételtén magyarázgatni volt kénytelen.

8. SZACSVAYRA kétségtelenül hatott GROSSINGER József és Richárd is. A hatás mértékét nem lehet még pontosan felmérni, de valószínű, hogy ez a hatás hajtotta SZACSVAYT a jozefinisták második, szélsőségesebb vonala felé.

9. SZACSVAY baloldaliságát és antiklerikalizmusát szabadkőműves volta egyedül nem indokolná. Cenzora PÁSZTHORY, szabadkőműves volt. Lehet, hogy ő maga nem is volt az.⁹¹

10. A GROSSINGERREL (vagy a GROSSINGEREKSEL) való kapcsolat SZACSVAY politikai és társadalmi helyzetét súlyosbította.

11. SZACSVAY valószínűleg fiatalabb volt, mint eddig hitték.

12. Tanulmányúton aligha járt, Párizsban bizonyosan nem. A cikkforma története még irodalomtörténeti vizsgálatot kíván, de valószínű, hogy SZACSVAY mintái nem közvetlenül a franciák, hanem német felvilágosult (és joze-

⁹¹ JANCsó Elemér: *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században*. Cluj, 1936, 115. 1. 1793-ban, tehát az itt leírt események után említi nevét először egy páholyjegyzékben.

finista) újságok voltak, talán a II. JÓZSEF által pártolt erlangeni, de főleg a neuwiedi újság.

SZACSVAY magáramaradottsága, — a jozefinista fiatal értelmiségi sorsa, amely alól előbb a rendi visszahatás, majd a rendek és az udvar közötti kompromisszum húzta ki a talajt — a kor társadalmi viszonyai között szükségszerű volt. A magyar hírlapirodalom fejlődésének pedig egyik legtöbbet ígérő, leg-erőteljesebb ágát fűrészelte el.

E tanulmány nem életrajz, nem is SZACSVAY oeuvrejének méltatása. Csak néhány csomópont köré gyűlt adat feldolgozását és mérlegelését ígértük. SZACSVAY írásművészetének és cikkformája kialakításának kérdése egyfelől, világnézeti állásának felderítése, a sok átvett vagy átdolgozott téma mögött másfelől — még nyitott feladat. De megoldásra érett és érdemes.

BÉLA DEZSÉNYI: DER MAGYAR KURIR UND DIE ZENSUR 1787—1793

Magyar Kurir ist der Titel der zweiten in ungarischer Sprache erscheinenden Zeitung (die erste hieß *Magyar Hirmondó* 1780—1788), die vom Jahre 1787 an in Wien herausgegeben wurde. Der Redakteur, Sándor SZACSVAY, war der erste ungarische Berufs-journalist, oder doch der erste der außer seiner Feder über kein anderes Existenzmittel verfügte. Es ist bekannt, daß er bereits im fünften Monat des Bestehens seiner Zeitung wegen seiner betonten josephinistisch — antiklerikalen Stellungnahme angeklagt, aber außer Einsetzung eines neuen (anstatt von der kaiserlichen Zensurkommission von der ungarischen Hofkanzlei bestimmten) Zensors nicht behelligt wurde. Im Jahre 1793 wurde er aber wegen eines Berichts über die Verurteilung des französischen Königs Ludwig XVI. seines Amtes enthoben. An Hand unbekannter archivalischer Zeugnisse und mit Bezugnahme auf zeitgenössische biographische und journalistische Quellen wird im Aufsatz das Verhältnis SZACSVAYS zu den jeweiligen Vertretern der Hof- und Landesstellen aufgeklärt. Es zeigt sich, daß er bereits am Anfang seiner Laufbahn, als er einige Jahre lang die Redaktion des *Magyar Hirmondó* in Pozsony (Preßburg, Bratislava) führte, wegen seiner fortschrittlichen Denkungsweise in sozialer und weltanschaulicher Hinsicht verfolgt wurde, ja, daß er auch seine erste Redaktionsstellung deswegen verloren hatte. Seine josephinistischen Ratgeber in Wien — besonders Joseph GROSSINGER, ex-Jesuit und geheimer Agent — konnten ihn gegen die Verfolgung der ständisch - nationale Interessen vertretenden ungarischen Behörden nicht schützen, ungeachtet dessen, daß die führenden Persönlichkeiten in denselben zum Teil auch aufklärerisch gesinnt und Mitglieder der ungarischen und österreichischen Freimaurerlogen waren. Trotz mehrmaligen Wechsels in der Leitung der zuständigen Amtssellen und ungeachtet der Veränderungen im Machtverhältnis unter den Nachfolgern des aufgeklärten Monarchen, hat sich an der Stellung des *Magyar Kurir* nichts geändert. Die politische und weltanschauliche Stellung SZACSVAYS konnte nicht zum Durchbruch gelangen und erst recht nicht als unter Leopold II. ein dauerndes Kompromiß zwischen dem Reichsfürsten und dem ungarischen Adel zustande kam.

Jedenfalls war SZACSVAY der Begründer des journalistischen Stils in Ungarn und der erste ungarische Meister des politischen Artikels. Dies wird auch vom Erfolg bezeugt. *Magyar Hirmondó* ebenso wie *Magyar Kurir* hatten unter seiner Leitung die größten Auflagen erreicht.